

De schoolstrijd in een vergelijkende studie

E.W.R.M. Goverde

3797511

dr. J. Koch

Februari 2014

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	De vraag naar hervorming	6
	Een aanloop naar de revolutie	6
	Na de bestorming van de Bastille.....	9
3	Ieder zijn eigen weg.....	17
	Een nieuw begin	17
	De paden scheiden	19
	Rust in Europa, reuring in de kerk	22
4	Het ultramontaanse verzet.....	25
	De wereld dwaalt af	25
5	Financiële gelijkheid	34
	Een einde aan de strijd	34
	Een kwestie van moeten.....	38
6	Conclusie.....	42
	Eigen weg	43
	De wederopstanding	44
	Financiële gelijkstelling.....	45
	Anti katholieke houding	45
7	Literatuurlijst	47

---

¹ Pamflet voorzijde: L.J. Jordaan, *‘Volksonderwijs. Laat de kinderkens tot mij komen en verhindert ze niet’*. Ontwerp voor een affiche ter bevordering van het volksonderwijs, begin twintigste eeuw, tekening in zwart krijt. Atlas Van Stolk, Rotterdam.

1 Inleiding

Zodra een islamitische school, zoals Ibn Ghaldoun, negatief in het nieuws komt, ontstaat er een roep naar de afschaffing van bijzonder onderwijs.² Dit is ook terug te vinden in het artikel dat de Jonge Socialisten in 2010 in de Volkskrant publiceerden.³ In dit artikel wordt gepleit voor de afschaffing van scholen met welke geloofsovertuiging dan ook. Door dit soort artikelen en media-aandacht laait de schoolstrijd weer op. Om te begrijpen hoe dit wellicht in de toekomst vorm krijgt in een “moderne schoolstrijd” is kennis van de schoolstrijd die zich in de 18^e en 19^e eeuw heeft voltrokken onontbeerlijk.

De schoolstrijd zoals deze in de 18e en 19e eeuw in Nederland heeft plaatsgevonden staat niet op zichzelf. In heel Europa is de schoolstrijd en de daarbij horende veranderingen in de opzet van het onderwijs zichtbaar. Een belangrijk startpunt van deze verandering is de revolutie in Frankrijk in 1789. Één van de gevolgen van deze revolutie is de invoering van de Code Napoleon, de burgerlijke wetten die Napoleon invoerde. Deze “Code” werd niet alleen in Frankrijk, maar ook in alle veroverde landen, waaronder België en Nederland, ingevoerd.⁴ Nederland en België zijn echter de enige twee landen die volledig werden veroverd en waar deze “Code” volledig terug te vinden is in hedendaagse wetgeving. De oorsprong van Frankrijk, België en Nederland op het gebied van wetgeving, en specifiek de onderwijswetgeving is hetzelfde. In het verdere verloop van deze scriptie wordt dan ook onderzoek gedaan naar deze drie eerder genoemde landen.

De schoolstrijd belichaamt de strijd tussen confessioneel onderwijs en openbaar onderwijs. Politieke, sociale en economische vlakken aspecten een rol van betekenis naast een verre gaande verandering in de maatschappelijke orde. Schoolstrijd en verzuiling van de maatschappij zijn meerdere malen onderzocht voor Nederland, België en Frankrijk, maar er is nooit een vergelijking gemaakt wat betreft

---

2 Nu.nl <<http://www.nu.nl/binnenland/3703608/examenfraude-ibn-ghaldoun-kost-drie-miljoen-euro.html>> (11 februari 2015).

3 Volkskrant <<http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/schaf-met-wilders-het-bijzonder-onderwijs-af~a1103406/>> (11 februari 2015).

4 Karel Braun e.a. (red), De eeuw van de franse revolutie (Rotterdam 1977) p. 334.

de schoolstrijd. Een vergelijkbaar onderzoek over de katholieke zuil is beschikbaar.⁵ In deze scriptie wordt een vergelijking van het verloop van de schoolstrijd in de eerder genoemde landen gemaakt. De centrale onderzoeksvraag is dan ook:

Zijn er overeenkomstige factoren in de landen Frankrijk, België en Nederland binnen de schoolstrijd?

Een belangrijke eerste vraag is wat de schoolstrijd precies is. De schoolstrijd speelt zich bij uitstek af op het terrein van volksopvoeding. Binnen deze volksopvoeding is de rol van de staat, de kerk maar ook die van de ouders van belang. Onderwijs is een belangrijk stuurmiddel in deze volksopvoeding. Het onderwijs bestaat uit bijzondere scholen, scholen met een religieus karakter, en openbare scholen. Onderwijs was eeuwenlang een taak van de kerk, een taak die na de Franse Revolutie steeds meer bij de staat kwam te liggen. De staat werd onafhankelijk van de kerk en burgers waren gelijk voor de wet ongeacht hun religieuze overtuiging. Dit leidde tot invoering van openbaar onderwijs. Er zijn twee mogelijke reacties op deze invoering. Allereerst kan de kerk de opzet van openbaar onderwijs aanvaarden en daarmee vermindert de vraag naar confessionele scholen en is er in de basis geen conflict. Een tweede mogelijke reactie is, dat de eisen van de kerk op het gebied van volksopvoeding niet in lijn zijn met de invoering van openbaar onderwijs. Een conflict tussen de positie van het openbaar onderwijs en het bijzonder onderwijs komt daarmee tot stand. Deze tweede mogelijke reactie is de basis van het onderzoek in deze scriptie.

Een ander belangrijk aspect van de schoolstrijd is de vormverandering binnen de politiek. De confessionalisering van de politiek, een term die door de Duitse Heinz Schilling geïntroduceerd was voor de ontwikkelingen in Noordwest-Europa gedurende de zestiende en zeventiende eeuw, is een belangrijk fundament voor de schoolstrijd. Confessionalisering in deze zin betekent volgens Schilling, 'das Prinzip der Einheit von Glaube und politischen Raum'. Na de reformatie werden politiek en religie opnieuw met elkaar verbonden, dat zijn uitwerking had in *cuius regio, eius*

---

⁵ H.Righart, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland.* (Amsterdam 1986).

religio met de Vrede van Augsburg in 1555.⁶ De confessionalisering ging gepaard met de verplichting vanuit de elite om je tot één van de erkende geloven te bekeren. Daarnaast trad een consolidatie van de staatsmacht op, die in zijn meest extreme vorm uitmondde in het *droit divin* van het Frans absolutisme.⁷ Dit leidde uiteindelijk tot de scheiding van kerk en staat.

Deze scriptie beschrijft het proces van de schoolstrijd in Nederland, België en Frankrijk. De schoolstrijd is een schoksgewijs proces dat in elk land op een andere manier tot uiting is gekomen, daarom is een vergelijkende studie zinvol en leidt tot een beter inzicht. In het eerste hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de vraag naar hervorming die uiteindelijk zal leiden tot de herverdeling van de machten binnen Europa. Vervolgens wordt gekeken naar de manier waarop elk land omgaat met de schoolstrijd. Daarna wordt het ultramontaanse verzet besproken. De schoolstrijd eindigt met de financiële gelijkstelling tussen bijzonder en openbaar onderwijs. De staat en de kerk zwichten allebei door de gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs in politieke en financiële zin. De ouder kreeg hierdoor een langgewenste keuzevrijheid.

Samenvattend beschrijft deze scriptie het proces van de schoolstrijd zoals Van Humbeeck (Belgisch politicus, 1829-1890) het zeer passend verwoordde: “*De pastoor in de kerk, de onderwijzer in de school*”.⁸

---

⁶ Ido de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom: De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003) p.125.

⁷ O. Mörke, *Konfessionalisierung als politisches-soziales Strukturprinzip? Das Verhältnis von Religion und Staatsbildung in der Republik der Vereinigten Niederlande in 16. Und 17. Jahrhundert*, Tijdschrift voor de Sociale Geschiedenis (1990) nr.16, pp. 34-37.

⁸ Vrijmetselaarsgilde < <http://www.vrijmetselaarsgilde.eu/Maconnieke%20Encyclopedie/MMAP~1/kvdw-07.htm> > (19 januari 2015).

2 De vraag naar hervorming

In dit hoofdstuk wordt de aanloop naar en de eerste jaren na de Franse Revolutie besproken. Deze revolutionaire gevoelens zijn de basis waarbinnen de schoolstrijd zijn oorsprong vindt. De Franse Revolutie had navolging in België en Nederland. In alle drie de landen zouden machtswisselingen plaatsvinden waardoor er definitief afscheid werd genomen van het Ancien Regime. Daarnaast dient te worden opgemerkt dat reeds voor de Franse Revolutie in alle drie de landen onderwijshervormingen plaatsvonden. Onder het aanwezige Franse bewind in België en Nederland werd na 1795 de vraag naar hervormingen duidelijker zichtbaar. De beschreven periode zal eindigen met de val van Napoleon, waardoor de machten in Europa opnieuw verdeeld moeten worden.

Een aanloop naar de revolutie

In de 17e eeuw werden in Frankrijk parochiescholen opgericht om kinderen lezen, schrijven en rekenen te leren. Dit werd met name geregeld door het Koninklijk Besluit van 1698 waarin Lodewijk XIV ouders dwong om kinderen tot 14 jaar naar deze scholen te sturen.⁹ De scholen, voornamelijk gesitueerd in de steden, waren gratis en de financiering werd geregeld door religieuze congregaties en inwoners. Docenten ontvingen een vastgestelde vergoeding en woonden in de parochie. De meeste van deze scholen werden gerund door Jezuïeten. De belastingdruk was voor de bevolking hoog. De adel en de geestelijken hadden veel geld, terwijl het volk nauwelijks rond kon komen. Deze ongelijkheid motiveerde de Franse bevolking om in 1789 in opstand te komen, een revolutie was onafwendbaar. Deze revolutionaire gevoelens ontstonden door een nieuwe filosofische stroming, de Verlichting, die in het midden van de 18^e eeuw opkwam. De Verlichting stelde de rationaliteit van de gedachte tegenover de autoriteit van de traditie. Dit werd een gepopulariseerde revolutionaire ideologie. De overtuiging dat er iets moest veranderen drong verder en verder door in de maatschappij. De revolutie ontketende nieuwe revoluties die ook gevolgen hadden voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en de Oostenrijkse Nederlanden.

---

⁹ Hébrard Jean, *La scolarisation des savoirs élémentaires à l'époque moderne. In: Histoire de l'éducation* (1988) nr. 38, pp. 7-58.

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was sinds 1782 verzet tegen de stadhouder waarneembaar. Verwoede pogingen vonden plaats om het onderwijs in de republiek te hervormen. Eén van de eerste pogingen, tot schoolhervorming, was een prijsvraag die door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem in 1765 werd uitgeschreven. Later in 1778 werd er door het Zeeuws Genootschap te Vlissingen een prijsvraag uitgeschreven:

*“Welke verbeteringen hebben de gemeene, of openbaare vooral de Nederduitsche Schoolen, ter meerdere beschaving onzer Natie, noch wel noodig? Hoe zou die, op de voordeeligste wijze, kunnen ingevoerd, en, op een’ bestendigen voet, onderhouden worden?”*¹⁰

Duidelijk wordt uit bovenstaand citaat dat scholen moesten dienen om de natie beschaafder te maken. Eén van de inzendingen naar aanleiding van deze prijsvraag kwam van Kornelis van der Palm. Hij was van mening dat de uitkomst van deze prijsvraag niet alleen voor de tedere jeugd was maar ook voor de bloei van het vaderland.¹¹ Een drang naar wetgeving op het gebied van onderwijs ontstond. Dit was met name om de armoede te bestrijden, omdat deze een steeds grotere bedreiging van de publieke kas werd. Het motief voor onderwijswetgeving was van sociale aard. Veralgemening van elementair onderwijs voor de volksklasse zag men als middel om deze armoede te bestrijden. Er bestonden ook ideeën voor dwangmaatregelen zoals het onthouden van steun aan armlastigen die hun kinderen niet naar de openbare school zouden sturen waar ze kosteloos onderwijs konden ontvangen.¹² De patriotten die meer vrijheid eisten voor het volk kregen steeds meer aanhang. Toen het er in 1787 op leek dat stadhouder Willem V de patriottenbeweging niet meer kon tegenhouden, viel zijn zwager en Pruisische

---

¹⁰ A.M. van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland* (Assen 1937) p.13.

¹¹ Van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland*, p.15.

¹² M. de Vroede, *De weg naar algemene leerplicht in België*, In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, deel 85 (Groningen 1970) p.145.

koning Frederik Willem II, met steun van de Britten, de Republiek binnen om de stadhouder te helpen.

In de Oostenrijkse Nederlanden werden de verhoudingen ook op scherp gezet. Jozef II begon na zijn troonsbestijging in 1780 het Habsburgse Rijk op verlichte wijze te besturen. Allereerst wilde hij de macht van de kerk inperken, waarbij hij in 1781 tegenover Rome afkondigde dat hij zou gaan beslissen over de Zuid-Nederlandse kloosterorden. Met als gevolg in 1783 de opheffing van 163 kloosters. In 1786 werden in Leuven en Luxemburg algemene seminaries opgericht waar iedereen die in de geestelijke stand opgenomen wilde worden, moest studeren. De oude bisschoppelijke seminaries verdwenen daarmee. Reeds in 1789 groeide in de Oostenrijkse Nederlanden het verzet tegen de Oostenrijkse Keizer Jozef II. Vier dagen na de bestorming van de Bastille in Parijs namen de opstandelingen in de Oostenrijkse Nederlanden een dreigende houding aan. De bevolking kwam in opstand bij het innen van de belastingen en in Brussel vond men strooibriefjes met de tekst 'Hier als in Parijs'. Het verzet, de zogenaamde Brabantse omwenteling, uitte zich in oktober 1789. Ze keerden zich tegen de vernieuwingen die Wenen de Oostenrijkse Nederlanden wilde opleggen binnen het kader van de verlichte Oostenrijkse monarchie. Op 7 januari 1790 werd, naar Amerikaans voorbeeld, de 'Etats-Belgiques-Unis' uitgeroepen. In tegenstelling tot de revolutie in Frankrijk, is de revolutie in de Zuidelijke Nederlanden behoudend. Er werd met Oostenrijk onderhandeld over een bepaalde vorm van autonomie. België was gedurende een korte tijd een zelfstandige republiek. Deze autonomie was kort, maar essentieel voor de latere Belgische natievorming. In februari 1790 werd Leopold II keizer, na de dood van zijn broer Jozef II, de Oostenrijkse Nederlanden werden heroverd. Het is in deze context dat de houding van de Belgen ten opzichte van de Fransen begrepen moet worden. Voor hun komst werden de Franse revolutionairen, op grond van hun beweringen en ook omdat ze tegenstanders van Oostenrijk waren, verafgood en

gezien als belichaming van het vrijheidsideaal.¹³ Het vrijheidsideaal waar de Belgen zo naar koesterden en zeer kort hadden mogen ervaren.

Vaststaat dat voor de Franse revolutie in Frankrijk, België en Nederland al vraag naar onderwijshervorming was. In zowel Frankrijk, de Oostenrijkse Nederlanden als in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was een wisselwerking te zien tussen het volk dat eisen stelde en de heerser die inzag dat de positie van de drie standen, zoals deze in het Ancien Regime normaal was, onder druk stond. Zo moest de stadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden door zijn zwager en met steun van de Britten, geholpen worden om de macht te herstellen. Ook in de Oostenrijkse Nederlanden moest na de Brabantse omwenteling de oude macht hersteld worden. In Frankrijk had de revolutie meer succes. De Franse monarchie werd afgeschaft en de Eerste Franse Republiek werd opgericht.

Na de bestorming van de Bastille

Na de Franse revolutie kwam er in de Eerste Franse Republiek op 5 mei 1789 een vaste commissie voor binnenlandse zaken en onderwijs. Deze commissie ontwierp hervormingsvoorstellen voor het onderwijs. Deze hervormingen moesten er komen omdat de kerkelijke goederen geconfisqueerd waren tijdens de revolutie, waarmee de positie van de kerk ondergraven was. Hierdoor kwam het onderwijs dat door de kerk geregeld en gefinancierd werd in het gedrang. Als eerste maatregel van de commissie werd een salariëring ingesteld voor onderwijzers.

In navolging van de instelling van de commissie kwam er op 22 december 1789 een decreet dat het toezicht op het onderwijs over zou moeten dragen aan de 'assemblées primaires' en 'assemblées administratives'. Ondanks dat deze twee verschillende raden nooit werkelijk werden ingesteld is het doel van deze twee raden onduidelijk maar het geeft wel aan hoe snel de macht van de kerk aan banden werd gelegd.¹⁴ Naast de eerste hervormingen gaf de commissie voor binnenlandse

---

¹³ R. Devleeshouwer, *De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794 – 1814.*, In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden.*, deel XI (z.p. 1983) pp. 188 – 190.

¹⁴ Jacques Gavoille, *Du maître d'école à l'instituteur*, Presses universitaires de Franche-Comté (z.p. 2010) p. 464.

zaken en onderwijs een doelstelling voor het onderwijs. Deze werd als volgt geformuleerd:

*Leerlingen moeten hun voornaamste verplichtingen leren kennen en zij moeten beschermd worden tegen onwetendheid en opgevoed worden tot nuttige burgers.*¹⁵

Vanuit deze doelstelling moest het onderwijs kosteloos worden en volkomen vrij. Dit voorstel kwam nooit in behandeling, maar was wel bijzonder belangrijk omdat het een richting gaf aan het onderwijs. Deze veranderingen zijn ook te herkennen in Nederland in de prijsvraag van het Zeeuws genootschap en later, in 1795, bij de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.¹⁶ Het Nut speelde een cruciale rol in het steeds hoger op de agenda plaatsen van onderwijshervormingen. Door de uitgave van de brochure *Algemene Denkbeelden over het Nationale Onderwijs* werd de discussie hevig aangewakkerd. Voortbouwend hierop werd door het gewestelijk bestuur van Utrecht een reglement voor het onderwijs vastgesteld. Merkwaardig genoeg was dit van toepassing op alle Nederduitse scholen, dus zowel overheidsscholen als diaconiescholen. Dit zorgde al snel voor een conflict. Het reglement bouwde voor een groot deel voort op oude tradities, echter, de beperking van de macht van de gereformeerde kerk werd in dit reglement niet gecompenseerd. In hetzelfde jaar, 1795, hield de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op te bestaan en werd door de Bataafse revolutie omgevormd tot de Bataafse Republiek. Deze republiek ontstond naar Frans voorbeeld en werd opgericht door Nederlanders met militaire steun van Frankrijk. De inspiratie van de Franse revolutie was dan ook alom zichtbaar.¹⁷

Het eerder genoemde Utrechtse reglement zorgde voor een steeds duidelijker wordende achteruitgang van het onderwijs. De kwaliteit was abominabel en dit moest veranderen. Buiten de pogingen in het gewest Utrecht, werden scholen gesplitst in bijzonder en openbaar onderwijs in Amsterdam, werd het werk van Van der Palm voortgezet in Middelburg en werd in Brabant een zuivering gehouden van

---

¹⁵ Van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland*, p.33.

¹⁶ Ben Speet, *Kleine geschiedenis van Nederland. De tijd van burgers en stoommachines 1800-1900* (Zwolle 2007) p.70.

¹⁷ J. Koch, *Koning Willem I 1772 – 1843* (Amsterdam 2013) p. 86.

het onderwijskorps.¹⁸ Dit alles om ervoor te zorgen dat het onderwijs neutraal en openbaar zou worden en om de kwaliteit te verbeteren.

De rol van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen werd groter toen de commissie ter verbetering van de lagere scholen advies vroeg over nagenoeg het gehele onderwijsspectrum. Hierbij kwamen leerstof, de rol van de onderwijzer, financiering en toezicht naar voren. In de adviezen greep het Nut terug naar de eerder beschreven prijsvraag.¹⁹

In Frankrijk werd een commissie opgedragen een nieuw voorstel uit te werken in navolging van de poging in 1789. Het nieuwe voorstel moest zorgen voor erkenning voor de bijzondere school mits deze zou vallen onder staatstoezicht. Hiermee zou het onderwijs als een samenhangend geheel onder de staat vallen. Door de oorlog met Oostenrijk verdween onderwijs al snel van de agenda, waardoor deze hervorming het niet haalde. Toch werd er later teruggegrepen op dit hervormingsplan. De commissie deed nog wel meer hervormingsvoorstellen, maar deze vonden weinig aansluiting en werden steeds verworpen. Een succes van de commissie waren twee termen: 'onderwijzer' en 'eerste graad'. Deze termen zouden gebruikt blijven worden. Op 24 Augustus 1794 volgde de eerste wet (de wet van Condorcet) die een verandering in het onderwijs veroorzaakte. De normaalscholen werden ingevoerd, waarmee onderwijzers verplicht werden een opleiding tot onderwijzer te volgen. De normaalschool was een opleidingsinstituut voor onderwijzend personeel aan een lagere school. De oprichting van normaalscholen kan gezien worden in het bredere kader van het oprichten van scholen voor verschillende beroepsgroepen.²⁰

België werd van 1794 tot 1815 overheerst door Frankrijk. De eenzijdige annexatie in 1795 leidde tot de opheffing van de wetten van het oude Ancien Regime en de invoering van de Franse wetgeving. De gevolgen van deze politieke ommekeer manifesteerde zich voornamelijk op het godsdienstige leven. Tot het

---

¹⁸ Van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland* pp. 36-60.

¹⁹ Van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland* pp. 61-62.

²⁰ Michel Nusimovici, *Les Écoles de l'An III* (Rennes 2010) p. 3.

einde van het Ancien Regime had de bevolking in steeds sterkere mate de invloed van de Rooms-katholieke kerk ondergaan. De kerk bepaalde het leven van een individu en de gemeenschap van wieg tot graf.²¹ De eerste aanvallen vanuit de Oostenrijkers op de kerk hadden de afhankelijkheid van de samenleving jegens de kerk niet aangetast. Met de komst van de Fransen werden de aanvallen op de kerk als institutie verergerd. De geestelijken moesten een eed van trouw afleggen aan de republiek waardoor de druk op het godsdienstige leven toenam. Op 25 oktober 1795 ontstond een nationale organisatie van scholen. Onderwijzers leefden van het schoolgeld, kregen gratis huisvesting en men onderwees de armen zoals ook al in de tijd van de Oostenrijkse Nederlanden.²² Dezelfde wet was in Frankrijk al ingevoerd. Deze wet beperkte daadwerkelijk het bestaan van de bijzondere school. De wet stelde dat wanneer een onderwijzer een bijzondere school wilde starten dat deze zelf een openbare school had moeten doorlopen, en zijn eventuele kinderen lessen volgden op een openbare school. Hierdoor konden geestelijken geen scholen meer openen, omdat deze geen openbare school had doorlopen.

In 1796 ontstonden in België verschillende maatregelen om de macht van het kerkelijk gezag te verminderen. Het afnemen van de registers van de burgerlijke stand, de confiscatie van het bezit van de geestelijken en het afschaffen van religieuze orden zijn de belangrijkste maatregelen. De bedoeling was dat de autonomie van de kerk in te perken, maar de gelovigheid van de bevolking verminderde niet.²³ Het onderwijs daarentegen onderging ingrijpende veranderingen. De onderwijsinstellingen werden aangesloten bij de nieuwe ideologie van gelijkheid (Egalité) uit de van oorsprong Franse leus 'Liberté, Egalité et Fraternité'. De veranderingen in het onderwijssysteem zouden zich vooral op de lange termijn laten voelen. De kerk verloor het monopolie op onderwijs.

In hetzelfde jaar, 1796, werd in Frankrijk een onderwijsraad ingesteld. Deze raad moest toezicht houden op het onderwijsmateriaal. Documenten uit die tijd

---

²¹ Hervé Hasquin, *België onder het Frans bewind 1792 – 1815*. (Brussel 1993) pp. 91 -92.

²² Sophie Peeters, <<http://sofei-vandenaemet.skynetblogs.be/archive/2009/05/27/petite-histoire-de-l-enseignement.html>> (11 januari 2015).

²³ Devleeshouwer, *De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794 – 1814*, pp. 195 - 197.

geven aan dat het nog bijzonder slecht gesteld was met de openbare scholen.²⁴ Bij de machtsovername van Napoleon hadden bijzondere scholen weliswaar geleden onder de genomen besluiten maar zij namen toch nog steeds een belangrijke plaats in de maatschappij in, de bevolking was immers niet minder religieus.

Ondanks het toezicht vanuit de onderwijsraad bleef het lager onderwijs in Frankrijk slecht. De onderwijzers gaven onregelmatig les en omdat zij slecht betaald werden vervulde zij naast hun onderwijstaak andere functies.²⁵ Broeders die lesgaven op de bijzondere scholen waren een stuk betrouwbaarder. Hoewel ze een verbod hadden om les te geven, was deze regel er niet voor kleinseminaries. Gegoede burgers stuurden daarom hun kinderen naar deze scholen. Niet omdat zij een toekomst als priester wilden maar gewoonweg omdat deze scholen beter waren en buiten de controle van de staat vielen. In sommige gevallen droegen gemeenteraden openbare scholen over aan de broeders. De wetgeving verbood dat niet, zolang toezicht vanuit de staat werd uitgeoefend.

In navolging van de veranderingen in Frankrijk en België werd de oproep in Nederland die ruim 35 jaar eerder was gedaan geconcretiseerd in de schoolwet van 1801. De wet zoals samengevat in onderstaande memorie van aankondiging omvatte de volgende hoofdonderdelen.²⁶

- 1 *De onderscheiding der onderwijzers in*
  - a *Openbare, werkzaam in de voor de armenkinderen op te richten Nationale Scholen of wel die, in dienst ener gemeente, een toelage van deze ontvingen*
  - b *Bijzondere, die geheel voor eigen risico hun beroep uitoefenden*
- 2 *De bekende eisen aan de onderwijzers te stellen*
- 3 *De stichting van een "Schoolfonds", gevormd uit de inkomsten van 's Lands Compotoiren, Gewestelijke of Quartierkassen, Geestelijke Goederen*

---

²⁴ M.B. van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek* (Amsterdam 1960) p. 36.

²⁵ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 37.

²⁶ Van der Giezen, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland* p. 73.

of Domeinen, aan den “Vorst van Nassau” toebehoord en eertijds gediend hebbende tot betalingen van de tractementen der schoolmeesters, kosters en voorzangers

- 4 *De doelstelling van het onderwijs, zoals zij volledig in beide volgende wetten zou worden geformuleerd. Aan die van het Nutsrapport was toegevoegd: het inprenten van hetgeen de leerlingen verschuldigd zijn aan hun ouders. Het godsdienstonderwijs, zoals de bijzondere kerkgenootschappen dit opvatten werd in dit memorie niet aangeroerd.*
- 5 *De voorgenomen invoering ener verbeterde leerwijze, waaronder een verplichte boekenlijst begrepen was*
- 6 *De oprichting van industriescholen*
- 7 *De oprichting van een of meer kweekscholen voor onderwijzers*
- 8 *Instelling van bezoldigde departementale schoolopzieners en een jaarlijkse algemene vergadering van afgevaardigden uit de departementale schoolbesturen in Den Haag; instelling van niet-bezoldigde plaatselijke schoolbesturen, belast met het examineren van bijzondere onderwijzers en het toezicht op deze*
- 9 *Benoeming der openbare onderwijzers door de gemeentebesturen in overleg met den schoolopziener, van de toekomstige nationale onderwijzers door den Agent*
- 10 *Vaststelling, dat de openbare onderwijzers niet zouden kunnen worden ontslagen dan in geval van ongeschiktheid of wangedrag*

In de schoolwet werd heel duidelijk weergegeven dat er een scheiding kwam tussen onderwijzers in het bijzondere en openbare onderwijs. De adviezen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen werden bijna geheel overgenomen. De financiering van het onderwijs werd geregeld via het schoolfonds. Dit schoolfonds moest ervoor zorgen dat onderwijs voor onderwijzers opgezet werd en dat het toezicht beter geregeld werd. Door deze wet was in Nederland, België en Frankrijk vanaf dat moment een opleiding tot onderwijzer vastgelegd. In alle drie de landen is een opleiding aan de normaalschool verplicht geworden om les te kunnen geven op

een lagere school. Echter, de Nederlandse schoolwet zorgde al snel voor bezwaren en de wet werd daarom in 1803 opnieuw ontworpen.

Tegen dit tweede ontwerp kwam nog meer bezwaar vanwege het centraliserende karakter van deze wet. Hierop werden wijzigingen aangebracht om gehoor te geven aan de bezwaren. Dit zorgde ervoor dat een compromis werd aangenomen in 1806. In deze schoolwet van 1806 werd voorgeschreven dat de jeugd vertrouwd gemaakt moest worden met algemeen christelijke waarden en deugden, er was echter een verbod om inhoudelijk in te gaan op geloofskwesties. Het algemeen christelijk geloof werd als bindmiddel van de natie gezien: Christendom boven geloofsverdeeldheid.

De nieuwe schoolwet kon niet op waardering rekenen van het orthodox protestants christelijk volksdeel en de katholieken.²⁷ De protestanten waren van mening dat de historische boodschap van de verbindende factor van het protestantse geloof en de heldhaftige strijd tegen Spanje en de paus van Rome een alles bepalende plaats in het onderwijs moest innemen. De jeugd moest ook geleerd worden dat de Bijbel het enige kompas was. De katholieken konden zich ook niet vinden in deze goddeloze, neutrale scholen.

In 1806 sprak Napoleon in Frankrijk een keizerlijk decreet van drie artikelen uit. In het decreet stond dat er onder naam van de Keizerlijke Universiteit een instantie kwam die exclusief verantwoordelijk werd voor het onderwijs in het hele rijk. Napoleon beoogde hiermee gelijkheid van onderwijs te creëren voor iedereen. Daarnaast wilde hij het onderwijsbeleid centraliseren. Alle onderwijzers waren namelijk lid van de universiteit en werden gecontroleerd door de algemene inspectie. Uiteindelijk werd in 1808 het onderwijsbestel ingevoerd onder de naam van l'Université de France.²⁸

Reeds voor de Franse Revolutie zijn in de drie landen onderwijshervormingen gaande. Zo werden er in Frankrijk parochiescholen gesticht, in de Oostenrijkse Nederlanden werden onder de verlichte Keizer Jozef II algemene seminaries

---

²⁷ Speet, Kleine geschiedenis van Nederland, p.70.

²⁸ Françoise Mayeur, *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France. Tome III De la Révolution à L'École républicaine 1789 – 1930* (Paris 2004) p. 329.

ingevoerd en in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden prijsvragen uitgeschreven ter verbetering van het onderwijs. Dat het onderwijs moest veranderen was niet nieuw, toch veranderden de revoluties, de blik op het onderwijs. Door het nalatenschap van de Verlichting ontstond een vernieuwde kijk op de maatschappij. Het oude Ancien Regime kwam onder druk te staan en de bevolking vroeg om meer gelijkheid binnen de maatschappij. De kerk hield het volk dom! Binnen een rationele maatschappij zoals de Verlichting voor ogen had, diende men nuttige burgers te hebben. Vooral in Frankrijk en Nederland werd het het doel van de staat om nuttige burgers op te voeden. Hierdoor diende een duidelijke scheiding tussen openbare en bijzondere scholen te worden opgezet. Centraliserende maatregelen in de drie landen hadden als doel de scheiding te laten plaatsvinden en daarmee toezicht te houden op het onderwijs. In Frankrijk, België en Nederland ontstonden organen die zich bezig gingen houden met onderwijshervorming en onderwijswetgeving. In Frankrijk kwam er een speciale commissie, in Nederland werden de adviezen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen opgevolgd en in België ontstond een nationale organisatie van scholen. Wetgeving rondom onderwijs kwam in de drie landen tot stand en er werden normaalscholen en salariëring ingevoerd. Ondanks deze wetgevingen en roep om centralisatie van het onderwijs bleef het slecht gesteld met de kwaliteit van het onderwijs.

3 Ieder zijn eigen weg

Dit hoofdstuk beschrijft hoe ieder land zijn eigen weg zou kiezen na de val van Napoleon. De machten in Europa werden opnieuw verdeeld, toen Napoleon verslagen werd. België werd bij Nederland gevoegd om zo een sterke bufferstaat tegen Frankrijk te kunnen zijn. In België werden onder het Nederlandse bewind de nationalistische gevoelens steeds sterker. De gevoerde politiek van Willem I, zorgde er uiteindelijk voor dat België zich af zou scheiden van Nederland en een zelfstandige staat zou worden. In Frankrijk kwamen de Bourbons weer aan de macht, Lodewijk XVIII werd officieel als koning erkend. In Nederland was sinds 1813 Koning Willem I het staatshoofd, waarbij hij een centraliserende politiek voerde. In Frankrijk, België en Nederland, en eigenlijk ook de rest van Europa, zou de katholieke kerk sterk teruggedrongen worden. Dit hoofdstuk zal eindigen op het moment dat de Paus zich erg bedreigd voelde en zich openlijk ging uiten tegen het liberalisme.

Een nieuw begin

In Frankrijk ontstond een constitutionele monarchie waardoor het koninklijk gezag verder werd ingeperkt. Koning Lodewijk XVIII wist zijn gezag te laten gelden. De koning herriep veel wetten over scholing. Dit zorgde voor een keerpunt in het onderwijs. Doordat l'Université de France, de universiteit, buiten werking werd gesteld, bestond er geen wettelijke regeling meer voor het lager onderwijs. Het lager onderwijs was er slecht aan toe en om het verder afglijden van de lagere school te voorkomen, werd het gezag van scholen teruggegeven aan de geestelijken en de burgemeester via de kantonale commissies. De gemeente wist hier echter geen raad mee. De situatie van de lagere school verbeterde hierdoor niet.²⁹

Ondertussen ontwikkelde in België het nationale bewustzijn verder onder Nederlands gezag. Door het openen van afdelingen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, die aangevoerd werden door de protestanten, voelden de

---

²⁹ Mayeur, *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France*, p. 329.

katholieken dit als een oplegging van het “Nuts-protestantisme”.³⁰ De afkeer van het katholieke zuiden tegen het protestantse noorden was groot in de Zuidelijke Nederlanden. Hoewel er ook grote groepen katholieken in het noorden waren, hadden de protestanten het voor het zeggen. Na de samenvoeging van Nederland en België was het overgrote deel van de bevolking van deze Verenigde Nederlanden katholiek en hadden de wens om het katholicisme als staatsgodsdienst in te voeren. Door de grote macht van de Koning Willem I, zijn taalpolitiek en inperking van de macht van de kerk, werd de roep om autonomie van de Zuidelijke Nederlanden versterkt. Daarnaast verloor het katholieke deel van de bevolking de greep op het onderwijs. Door de samenvoeging was de schoolwet van 1806 uit Nederland nu ook in België van kracht. In België bleef het openbaar onderwijs, zoals ook tijdens de Franse bezetting neutraal. Daarnaast werd het openbaar onderwijs door de overheid gesubsidieerd, hadden docenten een diploma nodig, kwam er een inspectie vanuit de overheid en bleef het onderwijs voor de allerarmsten gratis. Hoewel het onderwijs gratis was, werd hier weinig gebruik van gemaakt. Wanneer kinderen groot genoeg waren om te lopen moesten zij meewerken. Om het ook voor deze groep mogelijk te maken om van het onderwijs gebruik te kunnen maken werden er in 1816 Zondagsscholen opgericht.³¹ De antiklerikale en antikatholieke houding van Nederland en Frankrijk zorgde ervoor dat de schoolstrijd in België hevig verliep. Net als in Frankrijk kwam het bijna tot een burgeroorlog en stonden liberalen en confessionelen lijnrecht tegenover elkaar. De katholieken waren, ondanks alle beperkingen tegen de kerk, niet minder gelovig geworden en ouders wilden zelf bepalen hoe hun kind werd opgevoed. Het bijzonder onderwijs was daardoor nog steeds groter dan het openbaar onderwijs.

Vervolgens liet Willem I in de Zuidelijke Nederlanden op 14 juni 1825 met een beroep op de vrijheid van onderwijs tientallen bisschoppelijke seminaries sluiten. In plaats daarvan werd een minder van de kerk afhankelijke Collegium Philosophicum te Leuven opgericht.³² Willem I kwetste hiermee de katholieken op

---

³⁰ Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, p. 419.

³¹ Speet, *Kleine geschiedenis van Nederland*, p.54.

³² Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, pp. 419-420.

twee manieren. Enerzijds was dit een kopie van de meest gehate hervorming, van enkele jaren geleden, van Jozef II en anderzijds werd het Collegium Philosophicum gevestigd in een katholiek bolwerk. Namelijk de gebouwen van het pauscollege. Daarnaast bemoeide Koning Willem I zich met de benoemingen van bisschoppen. Met de inrichting van het Collegium Philosophicum en zijn bemoeienis bij de benoemingen van bisschoppen vervreemde Willem I zich van een aantal bevolkingsgroepen in de Zuidelijke Nederlanden die hij nodig had voor het bestuur van zijn nationale project. De opstandige gevoelens van de zuiderlingen werden steeds meer gevoed door middel van een guerrilla die jaren eerder door de bisschop van Gent, Maurice de Broglie, was gestart.³³ Koning Willem I probeerde door censuur en het inzetten van de Marechaussee de opstand tegen te houden. Uiteindelijk lukte dat de koning niet door een samenwerking tussen katholieken en liberalen.³⁴ Liberalen, met name juristen, notarissen, journalisten en ambtenaren, in de Zuidelijke Nederlanden, waren het niet eens met de censuur en de taalwetten die de koning had ingesteld.³⁵ In het noorden kwamen de liberalen niet in opstand tegen de koning, dit was mede te wijten aan de antikatholieke houding van de protestantse noorderlingen. In Frankrijk brak op de “Trois Glorieuses” de Juli-revolutie uit waar de “Burgerkoning” Lodewijk Filips aan de macht kwam. De Juli-revolutie zorgde voor revoluties in heel Europa. De meeste revoluties werden onderdrukt door het Europees Concert, wat de interstatelijke stabiliteit en de machtsverdeling tussen staten regelde voor het behoud van vrede in Europa. Toch kon er niet voorkomen worden dat in België in augustus 1830 de revolutie uitbrak, waardoor België een autonoom koninkrijk zou worden.³⁶

De paden scheiden

Na de Juli-revolutie van 1830 kwam in Frankrijk meer aandacht voor het lager onderwijs. Er kwam meer geld vrij voor het lager onderwijs en particulieren mochten weer scholen oprichten. De kerk verzette zich sterk tegen deze aanpak, omdat zij nu niet meer mochten beslissen of er een school werd opgericht of niet. Initiatieven

---

³³ Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, p.420.

³⁴ Speet, *Kleine geschiedenis van Nederland*, p.55.

³⁵ Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, p.430.

³⁶ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 43.

waren echter hard nodig want er waren maar weinig lagere scholen. De kerk kreeg hiervan de schuld, zij regelde de scholing immers. De scholen die bestonden, waren in erbarmelijke staat en onderwijzers werden slecht betaald. Omdat de kerk de taak niet goed had uitgevoerd kwam de Franse regering met een onderwijswet, de Guizot-wet, op 28 juni 1833. Het lager onderwijs moest door de gemeente geregeld worden. De gemeente moest zorgen voor voldoende scholen, wanneer dat niet lukte nam het departement de taak over en anders de staat. In elk departement moest een normaalschool komen en het minimum salaris voor onderwijzers werd vastgesteld op 200 franc.³⁷ Als er een bijzondere school geopend werd moesten er drie stukken overlegd worden: een akte van bekwaamheid, een bewijs van goed gedrag en een akte waar men akkoord ging met staatstoezicht. Met deze maatregelen werd de kerk buiten beeld gezet. Zij mochten geen onderwijzers meer benoemen of toezicht houden op scholen. De kerk probeerde om macht uit te blijven oefenen middels belangrijke posities. Het ging niet zozeer om onderwijzen en het onderwijs, maar om het opvoeden van de jeugd. Het is overigens kenmerkend dat specifiek benoemd wordt dat vrouwelijke onderwijzers volgens de visie van de Koninklijke Raad, die ze publiceerde op 8 augustus 1834, mochten bestaan.³⁸

In België zien we een andere beweging om het onderwijs op orde te krijgen. Doordat het katholieke geloof in België sterk aanwezig was en daarnaast enige tijd onder druk gestaan had gedurende de buitenlandse overheersing, werden snel maatregelen genomen om het katholieke onderwijs weer in ere te herstellen. Op 12 oktober 1830 werd per decreet de vrijheid van onderwijs verkondigd. De grondwet van 7 februari 1831 stelde dat de vrijheid van onderwijs centraal moest staan. Veel leerkrachten stapten over van het officieel onderwijs naar het vrije onderwijs. Dit vrije onderwijs was het katholiek onderwijs. Zo ontstond een wildgroei aan vrije scholen. De Belgische staat werd een tweederang speler op het gebied van

---

³⁷ Sarah Ann Curtis, *L'enseignement au temps des congrégations : Le diocèse de Lyon (1801-1905)* (Lyon 2003) p. 48.

³⁸ François Jacquet-Francillon, *Instituteurs avant la République : la profession d'instituteur et ses représentations, de la Monarchie de Juillet au Second Empire* (Septentrion 1999) p. 256.

onderwijs.³⁹ Daarnaast mocht de overheid zich niet bemoeien met de benoemingen van bisschoppen. In 1832 ontstond het idee om een katholieke universiteit te Mechelen op te richten, als tegenhanger van de vrije Universiteit van Brussel. Paus Gregorius XVI sprak in 1832 zijn encycliek “Mirari Vos” uit tegen het liberaal katholicisme. Daarna waren de katholieken nog meer gebrand om een katholiek tegenwicht op te richten in de universitaire wereld van België. Vervolgens werd in 1834 deze universiteit opgericht met de goedkeuring van de Kerkelijke Staat. In 1836 werd de gemeentewet aangenomen. Deze wet gaf nadrukkelijk aan dat gemeenten zelf het onderwijs op eigen voorwaarden moesten regelen. Daarnaast werden er door de bisschoppen in 1839 twee normaalscholen opgericht. Door de invloed op de normaalschool had de kerk haar macht op het onderwijs weer terug. Deze invloed zou blijven plaatsvinden tot de invoering van de eerste organieke wet.

Naast de opkomst van het katholieke onderwijs in België werd ook de snelle opkomst van Pruisen met argusogen door de Fransen bekeken. In 1840 stelde Victor Cousin, de Franse minister van onderwijs, dat Frankrijk achterliep op Pruisen.⁴⁰ Pruisen was middels de ‘Kulturkampf’ al verder met het weren van de kerk uit het onderwijs. Het staatsonderwijs werd het nieuwe onderwijs, waarbij de invloed van de kerk verder werd teruggedrongen. De kerk die al eeuwenlang het onderwijs verzorgde, vond dat alleen zij “het godgegeven recht” had om de jeugd te onderwijzen. Aan het eind van een periode van revoluties, die eindigde in het revolutiejaar in 1848, bleek dat de macht van de kerk vooral in Nederland en Frankrijk sterk was teruggedrongen en dat op veel plaatsen getracht was het liberaal politiek systeem in te voeren. In België leek echter dat door de katholieken werd teruggevochten. Er ontstond politieke rust in Europa, maar er was steeds meer reuring rondom het geloof waar te nemen.

---

³⁹ Thirion Roger, *La franc-maçonnerie*, CEDIL (Bruxelles 2006) p.18.

⁴⁰ Laurens van der Heijden, *De schaduw van een jezuïet Een pathologie van de Franse publieke opinie tijdens de schoolstrijd van 1841-1845* (Amsterdam 2004) p.127.

Rust in Europa, reuring in de kerk

In België werd de eerste organieke wet op 24 maart 1842 aangenomen, onder leiding van het kabinet-Nothomb.⁴¹ In deze wet werd geregeld dat elke gemeente minstens één lagere school had die kosteloos onderwijs aanbood. Een vrije school mocht het officiële kostenloze onderwijs vervangen, mits deze aan wettelijke vereisten zou voldoen. De geestelijkheid mocht het godsdienstonderwijs en het gebruikte leermateriaal inspecteren. De leer van het katholieke geloof was onlosmakelijk verbonden met het moraal. Omdat de kerk zijn medewerking gaf aan deze eerste organieke wet daalde het aantal vrije scholen tussen 1840 en 1875 met 37,5%. Van een conflict tussen de kerk en de staat over het onderwijs was dan ook geen sprake, dus ook geen schoolstrijd. Er was in die periode relatieve rust in België.

Met de komst van de Tweede Franse Republiek werd in het revolutiejaar 1848 een zeer vooruitstrevend wetsvoorstel voorbereid. Met het wetsvoorstel wilde de staat verschillende zaken verwezenlijken:

- het invoeren van de leerplicht
- kosteloos onderwijs
- gelijkstelling van onderwijzers
- pensioen na volbrachte diensttijd
- het vak handwerken voor meisjes

Tegen de invoering van de leerplicht was felle kritiek vanuit de kerk. Deze wet haalde het niet en pas in 1850 kwam de wet-Falloux, die veel minder vooruitstrevend was. Binnen deze wet was geregeld dat het toezicht op onderwijs door commissies werd uitgevoerd. In deze commissies namen voornamelijk geestelijken zitting. Hier kan gesproken worden van een overwinning voor de katholieke kerk, de protestantse kerk werd hierbij niet gekend.

In 1848 werd in Nederland, op verzoek van Groen van Prinsterer, een bepaling over het onderwijs opgenomen in de grondwet. Deze bepaling luidde dat

---

⁴¹ Albert D'Haenens, *Un passé pour 10 millions de Belges* (Bruxelles 1981) p.114.

het geven van onderwijs voortaan vrij was.⁴² Op het eerste gezicht een overwinning voor de kerk, maar dit was schijn vanwege het uitblijven van subsidiëring. Hierdoor moest, wanneer men een bijzondere school wilde oprichten, alles uit eigen middelen betaald worden. Dit bracht zulke hoge kosten met zich mee dat het haast onmogelijk was om een bijzondere school te stichten. Na de Aprilbeweging van 1853, die een herstel van de bisschoppelijke hiërarchie inhield, was het protestantse verzet hiertegen groot.⁴³ Toen Koning Willem III zijn sympathie voor de actie toonde diende de liberale minister-president Thorbecke zijn ontslag in. De volgende verkiezingen werden gewonnen door de conservatieven. Het conservatieve kabinet-Van Hall ging uit van een nationale school, waar openbare scholen werden ingericht voor kinderen van gelijke godsdienstige richting. Eigenlijk kwam dit plan van Groen van Prinsterer, die pleitte voor zogenoemde 'sekte scholen'.⁴⁴ Dit zouden dan openbare scholen worden voor verschillende godsdienstige groepen. Als argument haalde Groen van Prinsterer aan dat het huidige onderwijs voor de Joodse gemeenschap kwetsend was. Er werden algemene christelijke waarden geleerd, terwijl joden geen christenen zijn. Hij stelde daarnaast dat als de overheid dit plan zou verwerpen, de overheid bijzondere scholen zou moeten subsidiëren. Subsidie was geen oplossing omdat in ruil voor subsidie een overheidscontrole zou komen, wat een schijnvrijheid met zich mee zou brengen.

De schoolwet van 1857 zorgde ervoor dat het mogelijk was om bijzondere scholen op te richten waar ouders zelf mochten bepalen hoe zwaar de eigen levensovertuiging de lessen zouden bepalen. Het wetsontwerp had zelfs voorzien in rijkssteun voor het bijzonder onderwijs. Een amendement van de liberalen haalde deze rijkssteun echter weer uit de wet. Van 29 juni tot 20 juli 1857, waarin de Tweede Kamer aan één stuk vergaderde over het wetsontwerp van de minister van Binnenlandse Zaken, Van Rappard, intervenueerde Groen van Prinsterer vaak en lang. Het is duidelijk dat de politieke scheidslijnen op scherp stonden rondom de schoolwet, die Groen van Prinsterer als "*heiligschennis*" en "*eene politieke*

---

⁴² Righart, *De katholieke zuil in Europa*, p.202.

⁴³ Righart, *De katholieke zuil in Europa*, pp.197-198.

⁴⁴ Speet, *Kleine geschiedenis van Nederland*, p.72.

mystificatie” opmerkte.⁴⁵ Het wetsvoorstel werd uiteindelijk wel aangenomen met 47 stemmen voor en 13 stemmen tegen. Groen van Prinsterer was hierover zeer teleurgesteld en verliet als Kamerlid de Tweede Kamer.⁴⁶

In België startte, na de afscheiding van Nederland in 1830, een duidelijke herovering van het onderwijs door de kerk. Dit resulteerde in een wildgroei van vrije scholen waardoor de staat nog maar weinig toezicht had en een tweede rangspeler werd op het gebied van onderwijs. In Nederland en Frankrijk was dit heel anders. Er vond veel getouwtrek plaats over de financiering en controle van de bijzondere school. In de drie landen werd wel geregeld dat het de gemeente was die voortaan het lager onderwijs moest regelen. Daarnaast nam de discussie over de leerplicht in omvang toe. In Frankrijk kwamen de eerste voorstellen rondom leerplicht in de wet-Falloux van 1850. In Nederland begon de discussie naar aanleiding van de onderwijswet uit 1857. Gedurende de jaren '60 zouden in alle drie de landen verenigingen tot stand komen die voor uitbreiding waren van het volksonderwijs middels leerplicht.⁴⁷ De discussie rondom de leerplicht was hevig en zou uiteindelijk door de bestaande machtstructuren heen gaan. De leerplicht en de ouderlijke macht stonden op gespannen voet. Het was immers de belofte van de ouders, bij het dopen van het kind, dat het kind katholiek onderwijs zou krijgen. De eenwording van Italië zou zorgen voor een roep naar erkenning vanuit de katholieke kerk en een nieuwe poging om de macht van de kerk weer terug te krijgen.

---

⁴⁵ De Haan, *Het beginsel van leven en wasdom*, p. 85.

⁴⁶ De Haan, *Het beginsel van leven en wasdom*, p.86.

⁴⁷ Cf. Gontard, *Les écoles primaires de la France bourgeoise 1833 - 1875* (Toulouse z.j.) pp. 109-116.

4 Het ultramontaanse verzet

Dit hoofdstuk beschrijft de opkomst van de ultramontanen en hoe deze opkomst werd gevoed. Hoewel de ultramontanen zich verzetten waren het de liberalen die de nieuwe wetten invoerden. Deze wetten waren vanuit protestante en katholieke opvatting onaanvaardbaar.

De wereld dwaalt af

Paus Pius IX (1792-1878) vaardigde in 1864 zijn encycliek *Quanta cura* en de *Syllabus Errorum* uit. Met de encycliek reageerde de paus op de toenemende secularisering en de steeds meer merkbare scheiding tussen kerk en staat. De *Syllabus Errorum* is een lijst van tachtig dwalingen en richtte zich tegen alle moderne invloeden in de maatschappij. De paus veroordeelde het liberalisme. De primaire reden voor deze lijst van dwalingen en de encycliek was de eenwording van Italië.⁴⁸ De paus wilde hiermee een machtsstrijd aangaan. Naarmate de paus steeds meer macht verloor uitte hij zich feller over zijn spirituele gezag.⁴⁹ Daarnaast raakte de paus steeds meer grond kwijt. Hij richtte een vrijwilligers leger op, genaamd de Zoeaven.⁵⁰ Nederlandse katholieken leefden erg mee met de paus, drieduizend jongens sloten zich aan bij de Zoeaven. De jonge priester Herman Schaepman, die in Rome alle gebeurtenissen meemaakte, zong vol lof over de paus. Door de tijd heen werd de staatkundige macht van de paus verder ingeperkt en hield hij uiteindelijk alleen het Vaticaan over als zijn staat. De strijd tussen de kerk en de staat die hieruit ontstond zou zich verder gaan toespitsen op het onderwijs. Chadwick stelt dat de paus, met het uitvaardigen van zijn lijst van tachtig dwalingen, niet gewoon fout zat maar 'morally wrong'.⁵¹ Iedereen kon voelen dat die tachtig dwalingen niet meer klopten met het moderne wereldbeeld wat inmiddels was ontstaan. Toch was het

---

⁴⁸ Owen Chadwick, *The secularization of the European Mind in the 19th century* (Cambridge 1975) p.111.

⁴⁹ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002) pp. 82-83.

⁵⁰ In 1860 richtte de Franse generaal Christophe Léon Louis Junchault de Lamociere een divisie op die bekend werd als de Frans-Belgische Tirailleurs. Doel was de paus te helpen bij de verdediging van de Kerkelijke Staat. Deze divisie zou zich later ontwikkelen tot die van de pauselijke Zoeaven.

⁵¹ Chadwick, *The secularization of the European Mind in the 19th century*, p.112.

een belangrijk document waar veel katholieken zich door aangesproken voelden. Door dit document waren er gevolgen in de Belgische onderwijspolitiek, Bismarck's Kulturkampf en de Franse politieke twisten na 1871. Dit komt, zo stelt Chadwick, doordat christendom in de familie zit. Religie is daarmee een continuïteit binnen een familie, de link met het verleden, voorouders en de morele waarden.⁵²

In Nederland zou dit ertoe leiden dat de liberaalkatholieken, die veelal samenwerkte met de liberalen, een andere positie in zouden gaan innemen binnen de Tweede Kamer. Verschillen van inzicht lieten een afstand tussen katholieken en liberalen ontstaan.⁵³ Onder invloed van ultramontaanse katholieken, en naar aanleiding van de *Syllabus Errorum*, kwamen de bisschoppen in 1868 met een mandement, waarin ze verklaarden dat " *het niet-Katholieke onderwijs met den dag voor de Katholieke jeugd meer en meer onbruikbaar, uiterst gevaarlijk dreigt te worden.[...]De kerk wil, dat de jeugd in de wetenschappen onderwezen wordt, maar zij eist tevens, dat dit onderwijs in alle opzichten katholiek en godsdienstig is.*"⁵⁴ Zij droegen de geestelijkheid op om in hun parochies al het mogelijke te doen om tot de oprichting van eigen scholen te komen. De katholieken dankten hun emancipatie aan de liberalen, maar de schoolkwestie en de bezetting van de Kerkelijke Staat, leidden in Nederland tot de eerder genoemde breuk tussen de liberaalkatholieken en de liberalen. Tot in de jaren zestig kon men spreken van een bondgenootschap tussen de liberalen en liberaalkatholieken. Deze politieke samenwerking zorgde voor de grondwet van 1848 die vrijheid schonk aan alle kerkgenootschappen. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 was daarvan een rechtstreeks gevolg. Omwille van het kerkbelang en het streven naar katholiek onderwijs verbraken katholieken dit bondgenootschap.⁵⁵ Thurlings stelde ' *Geplaatst voor de keuze tussen beter onderwijs en rooms onderwijs, kiezen katholieken voor het laatste.*'⁵⁶ De liberalen wilden dat de openbare school een neutrale school zou blijven. In 1871

---

⁵² Chadwick, *The secularization of the European Mind in the 19th century*, pp. 113-114.

⁵³ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, p.83.

⁵⁴ P.J. Oud, *Staatkundige Vormgeving in Nederland*, deel I 1840-1940 (red. J. Bosmans) (Assen/Maastricht 1990) p.95.

⁵⁵ Righart, *Republiek van rivaliteiten*, pp. 190 – 191.

⁵⁶ J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer 1978) p.39.

dwongen zij de regering tot het opheffen van het Nederlands gezantschap bij de Kerkelijke Staat. Hiermee werd een signaal afgegeven richting het klerikalisme. Een klap in het gezicht van de katholieken, waardoor de kloof tussen liberalen en katholieken alleen maar groter werd.⁵⁷ In 1877 wonnen de liberalen de verkiezingen onder leiding van Johannes Kappeyne van de Copello, waarbij Kappeyne zelf minister van Binnenlandse Zaken werd. In 1878 voerde zijn kabinet de nieuwe Lager Onderwijswet door, ondanks grote weerstand in de Tweede en Eerste Kamer. Deze wet stelde hogere eisen aan gebouwen, lesmaterialen en onderwijzers. Onderwijzers kregen een hoger salaris, zodat bijbaantjes die zij hadden om te kunnen voorzien in hun levensonderhoud niet meer nodig waren. Daarnaast werd er bijgedragen in de opleiding van onderwijzers. De kosten voor het onderwijs door de invoering van de Lager Onderwijswet moesten betaald worden door de gemeentebesturen. Doordat deze nieuwe wet een enorme uitgave van het gemeentebestuur verlangde, zou het rijk 30% van de kosten voor openbaar onderwijs vergoeden.⁵⁸ Juist hier ontstond een probleem. De kosten werden betaald van belastinggeld waar eenieder aan had bijgedragen. Echter, openbaar onderwijs was in veel gemeentes toch nog religieus en droeg de kleur van de religieuze meerderheid. Protestanten en katholieken ervoeren deze wetgeving als een probleem. De school van hun kinderen werd nu 'neutraler' dan gewenst. Ze betaalden daarnaast meer belasting voor verbetering van openbaar onderwijs wat ze vanwege hun levensovertuiging niet wilden. Daarnaast was het stichten van een bijzondere school nog duurder geworden, omdat deze moest voldoen aan de nieuwe eisen in de wet.

De Anti-Revolutionaire leider Alexander de Savornin Lohman, die Groen van Prinsterer opgevolgde, eiste een restitutie van het belastinggeld voor alle ouders die hun kind niet naar een openbare school wilden sturen. Als dit niet gebeurde wilde men een financiële gelijkstelling voor het bijzonder onderwijs. Minister Kappeyne weigerde principieel iedere subsidie aan het openbaar onderwijs. Dit resulteerde in een petitie tegen de nieuwe schoolwet opgezet door Abraham Kuyper, een

---

⁵⁷ L.J. Rogier, N. de Rooij, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853- 1953* ('s-Gravenhage 1953) p.165.

⁵⁸ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, p.93.

protestantse politicus. Voor deze petitiebeweging zocht hij niet alleen steun in eigen kring maar ook bij de katholieken. Onder leiding van Schaepman werden de katholieken gevraagd om zich, middels een handtekening, tegen deze wet te verzetten. In het tijdschrift de Tijd van 1 augustus 1878 schreef Schaepman het volgende:

“Het is ons thans onbegrijpelijk, dat aan liberale zijde voor deze bezwaren in die dagen niets, maar dan ook totaal niets gevoeld wordt. Zeker, de school, die verenigt in plaats van verdeelt, bekoort ook ons. En wij hopen nog altijd, dat eenmaal weer de weg naar de onverdeelde volksschool zal kunnen worden gevonden. Maar mag dit door dwang? En blijft dwang, ook al verleent men vrijheid van onderwijs, wanneer die vrijheid gepaard gaat met de verplichting voor de overheidsschool, die men niet wil, te betalen, terwijl voor de eigen school niets wordt gegeven.”⁵⁹

In het hele land werden handtekeningen opgehaald, waaronder 305.869 uit de protestantse kring en 164.000 uit katholieke kring. Kuyper gebruikte de petitie om het volk achter de kiezers te mobiliseren. De petitie werd op 3 augustus 1878 aangeboden aan Koning Willem III, maar dit resulteerde in een teleurstelling voor de confessionelen. De koning was gebonden aan de grondwet en kon niets anders dan de wet bekrachtigen.

De schoolwet van 1878 was een belangrijk punt in de ontwikkeling van het onderwijs in Nederland. Door de nieuwe schoolwet kwam geld vrij voor kwaliteitsverbetering van het onderwijs. De overheidsuitgaven voor onderwijs stegen van 0,8% in 1870 naar 2% van het nationaal product in 1884.⁶⁰ Tussen 1871 en 1878 werden maar 26 scholen met de bijbel opgericht, in de zeven jaar daarop worden 115 scholen met de bijbel opgericht.⁶¹ Dit geeft aan dat de vraag naar bijzondere scholen nog onveranderd groot was.

---

⁵⁹ specialisten in leerplantontwikkeling.

<www.slo.nl> *Het onderwijs is vrij, maar het vrije onderwijs is arm. De schoolwet en het petitionnement van 1878*, uitgegeven door SLO. (03 januari 2015).

⁶⁰ L.J.van Zanden, A.van Riel, *Nederland 1780 – 1914. Staatsinstituten en economische ontwikkeling* (Amsterdam 2000) p. 321.

⁶¹ Ph.J. Idenburg, *Schets van het Nederlandse schoolwezen* (Groningen 1964) p. 114.

In België hadden de ultramontaans gezinde katholieken, vanaf de stichting van de Belgische staat in 1830, zich verzet tegen de liberale constitutionele beginselen waarop de Belgische natie was opgebouwd, zich beroepend op *Mirari Vos*.⁶² Na 1864 voelden ze zich dan ook gesterkt door de pauselijke oorlogsverklaring aan het liberalisme. Vanaf 1870 werd de ultramontaanse stem duidelijker hoorbaar. Er kwamen ultramontaanse kranten zoals de Gentse *Le Bien Public* en de Brusselse krant *Le Courrier de Bruxelles*, die zich verenigden in de *Fédération des Journaux Catholiques*, waarvan liberaalkatholieke kranten uitgesloten waren. De eensgezindheid onder de ultramontanen nam verder toe als gevolg van de in hun ogen laffe politiek van de liberaalkatholieke kabinetten D'Anethan en Malou, die volgden na de val van het liberale kabinet-Frere-Orban in 1870.⁶³

In België daalde het aantal vrije scholen tussen 1840 en 1875 met 37,5%. Deze daling ontstond doordat de kerk haar medewerking gaf aan de eerste organieke wet uit 1842, waardoor vrije scholen de officiële scholen mochten vervangen en geestelijken het godsdienstonderwijs en het gebruikte leer materiaal mochten inspecteren. In 1879 werd de tweede organieke wet van kracht, de wet van Humbeek, deze verving de eerste organieke wet. In deze wet stond beschreven dat elke gemeente tenminste één lagere rijkschool diende te hebben. Daarnaast mochten gemeentes vrije scholen geen subsidie meer geven. Het godsdienstonderwijs diende niet meer tijdens het reguliere lesrooster gegeven te worden. Godsdienstonderwijs mocht enkel nog op verzoek van de ouders buiten het leerplan om worden onderwezen. Onderwijzers van een gemeenteschool moesten een diploma hebben van een rijksnormaalschool.⁶⁴ Er waren hevige protesten tegen deze tweede organieke wet, die door de katholieken 'ongelukswet' werd genoemd.⁶⁵ Tegen deze rigoureuze laïciseringspolitiek, die uitgaat van een absolute scheiding van kerk en staat, kwam een felle campagne. '*Van de scholen zonder God en de*

---

⁶² K. van Isacker, *Werkelijk en wettelijk land* (Antwerpen/Brussel 1955) p.94.

⁶³ Righart, *De katholieke zuil in Europa*, pp. 139 – 140.

⁶⁴ G.H. Dumont, *Chronologie de la Belgique de 1830 à nos jour*, (Wavre 2005) p.112.

⁶⁵ Historische website over België <<http://www.histoire-des-belges.be/au-fil-du-temps/epoque-contemporaine/guerre-scolaire/au-19e-siecle-majorite-et-opposition-font-et-defont-les-lois>>(16 januari 2015).

meesters zonder geloof, verlos ons Heer', werd er op katholieke scholen gebeden.⁶⁶ Er kwam een petitie tegen de wet die door 317.000 mensen werd ondertekend, maar toch plaatste Koning Leopold II zijn handtekening onder de tweede organieke wet. De petitiebeweging in België kwam over vanuit Nederland waar door middel van petitie ook geprobeerd was de onderwijswetgeving tegen te houden. Vanuit de kerk kwamen twee reacties tegen deze wet. Allereerst werden de sacramenten geweigerd aan leerkrachten die lesgaven op een gemeenteschool en kregen alle leerlingen en hun ouders die verbonden waren aan een gemeenteschool ook geen sacramenten. Ten tweede kregen alle pastoors de opdracht om in hun gemeentes een vrije school op te richten en hier het nodige geld voor op te halen bij de parochianen. In 1880 waren er 580.380 leerlingen in de katholieke scholen, tegenover 333.501 leerlingen in de gemeentescholen.⁶⁷ Binnen een jaar nam 20% van het onderwijspersoneel in het openbaar onderwijs ontslag.⁶⁸ De regering onderging een morele nederlaag. De onderwijswetgeving bracht België op de rand van een burgeroorlog.

In Frankrijk wilden de ultramontanen de kerk herstellen en hun rechten en goederen teruggeven. Grote groepen zoals edelen, sceptici en ongelovigen zagen de kerk als een instituut om het Ancien Regime te steunen. De Gallicanen, die ook katholiek waren, hadden de politieke belangen meer voor ogen en sloten zich aan bij de republikeinen. De republikeinen zouden uiteindelijk voor alle wetten stemmen die de invloed van de kerk, en daarmee de ultramontanen, zouden verzwakken bijvoorbeeld via onderwijswetgeving. Eén van de verschillen tussen de Franse schoolstrijd en die in België en Nederland is het innerlijke karakter van de strijd die in Frankrijk een fanatieke geloofstegenstelling krijgt. De republikeinen hadden een sterker bindmiddel dan alleen de economische belangen. Ze waren het over tal van zaken oneens, behalve over de 'religie der vrijheid'.⁶⁹ De Franse schoolstrijd moet

---

⁶⁶ Righart, *De katholieke zuil in Europa*, p. 143.

⁶⁷ G. Gysels, M. Van den Eynde, *Nieuwste tijden (1848-1955), Geschiedenis van België*, Sciences et Lettres (Luik 1955) p. 115.

⁶⁸ L. Wils, *Politieke ontwikkeling in België. 1870-1894, Algemene geschiedenis de Nederlanden, dl.13 Nederland en België 1840-1914, tweede helft* (Haarlem 1978) p.178.

⁶⁹ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, pp. 61- 62.

dan ook altijd gezien worden vanuit deze pseudoreligie van de republikeinen, die op de achtergrond een belangrijke rol speelde.

Een katalysator voor de Franse Republiek voor de verandering van de onderwijswetgeving was het verliezen van de oorlog tegen Pruisen. “De Duitse onderwijzer had de oorlog gewonnen”⁷⁰ In Duitsland mochten de geestelijken zich niet meer met onderwijs bezig houden. Het voelde daarom als een actueel probleem om de onderwijswetgeving in Frankrijk aan te passen. Het ging daarbij vooral om het invoeren van leerplicht. De kerk was niet tegen leerplicht, mits ouders een vrije schoolkeuze zouden hebben. Als er daadwerkelijk neutraal onderwijs zou komen, dan was de ziel van het volk in gevaar. De rechtse kant van het politieke spectrum was tegen de invoering van de leerplicht. Dit kwam onder meer omdat zij opzagen tegen de kosten van deze invoering. Wanneer de staat onderwijs zou verplichten, was de staat ook verplicht ervoor te zorgen dat overal scholen zouden zijn. Daarnaast moest de staat ervoor zorgen dat ouders hun kinderen naar school konden sturen. Als de staat dit onderwijs betaalde en de staat religieus neutraal was, dan zouden de republikeinse principes aangeleerd worden. De republikeinen waren voor de invoering van leerplicht en hanteerden hierbij de beheersing van het onderwijs door de kerk aan als argument. Hoewel er al een staatschool bestond, was deze nog nadrukkelijk onder invloed van de geestelijken. De republikeinen eisten een ‘echte’ openbare school, die religieus neutraal zou worden.

Met de komst van Jules Ferry, een Frans republikeins politicus, werd veel veranderd in de onderwijswetgeving. Hij vond dat onderwijs een staatszorg was, waarbij gezorgd moest worden voor gelijke kansen in de opvoeding. Op 15 maart 1879 diende hij twee wetsvoorstellen in bij de Assemblée Nationale.⁷¹ Het eerste voorstel beoogde een verandering in de wet-Falloux van 1850. Alle leden die zitting hadden in de onderwijsraad vanuit een kerkelijke functie moesten vertrekken. Alleen vertegenwoordigers uit het onderwijs en door de minister aangewezen autoriteiten mochten zitting hebben in deze raad. Het tweede wetsvoorstel voorkwam dat onbevoegde personen voor de klas konden staan. Zo mocht niemand een openbare

---

⁷⁰ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 59.

⁷¹ website over de Franse schoolstrijd < <http://www.senat.fr/evenement/archives/D42/> > Dossier d'histoire : Les lois scolaires de Jules Ferry (27 december 2014).

of particuliere onderwijsinstelling leidden als deze daartoe niet bevoegd was. De akte van bekwaamheid werd een verplichting. De twee wetsvoorstellen van Ferry kregen grote steun onder de socialisten en protestanten. Ferry vatte in deze wetsvoorstellen eigenlijk enkele oude wetsartikelen samen. De katholieke kerk kon niets anders doen dan accepteren dat ze geen meerderheid onder de kiezers had. Het hoogst haalbare wat de kerk nog kon eisen was een financiële gelijkstelling.

De eerste wet van Ferry, van 16 juni 1881, bracht hierover uitsluitel. Voor het openbaar onderwijs werden alle ouders vrijgesteld van onderwijsgeld, ongeacht de welstand van de ouders. Waar de kerk de meeste aanhang had, werd de wet bekritiseerd omdat er niet gesproken werd over het bijzonder onderwijs. Vanuit deze groep kwam de vraag naar subsidie voor bijzonder onderwijs, zonder subsidie verviel het bestaansrecht. Ferry verwierp deze opvatting en maakte een verschil tussen politiek en religieus katholicisme. De tweede wet uit 1882 omvatte de invoering van de leerplicht. Hierover waren de politieke partijen zeer verdeeld. Deze verdeling liep door de partijen heen. De tweede wet ging niet om een strijd tussen kerk en staat maar om een strijd tussen ouderlijke macht en staat. Het ging om de vraag of kinderen aan de ouders of aan de staat toebehoorden.⁷² De openbare school bracht neutraliteit binnen het onderwijs bestaande uit drie onderdelen: Allereerst werd de school neutraal waarmee bedoeld werd dat in school geen godsdienstonderwijs gegeven mocht worden en dat geestelijken geen toegang meer hadden tot onderwijs. Ten tweede moest het onderwijzend personeel neutraal zijn. Men weerde geestelijken van elke rang of orde uit de openbare school. Duizenden geestelijken verlieten hierdoor noodgedwongen de openbare school. Als laatste, het punt waartegen men de grootste bezwaren had, werd het onderwijsprogramma neutraal. Ondanks het grote verzet vanuit het rechtse spectrum van de politiek werd dit artikel toch onveranderd aangenomen en werd het lager onderwijs in Frankrijk in 1882 'neutraal'. Voor de kerk verdween hiermee de laatste hoop dat zij nog enige invloed kon uitoefenen.

---

⁷² Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 67.

In Nederland, Frankrijk en België zien we dat de ultramontanen, gesterkt door de uitvaardiging van de *Quanta Cura* en de *Syllabus Errorum*, een soort 'comeback' maken. In Nederland leidde dit tot een breuk tussen liberalen en katholiekliberalen, daarnaast was schoolwet van 1878 een doorn in het oog van zowel protestanten als katholieken. In België nam de eensgezindheid onder de ultramontanen verder toe naar aanleiding van de laffe politiek van de liberaalkatholieke kabinetten en de tweede organieke wet of 'ongelukswet' uit 1879. Beide zouden leiden tot een petitiebeweging die weinig succes had. De staatshoofden waren door de constitutie gebonden en konden niets anders dan de onderwijswetgeving ondertekenen. In Frankrijk kon de rechterzijde zich niet bij de nieuwe schoolwetten neerleggen en verhardde de schoolstrijd. De tactiek van de rechterzijde van de politiek veranderde, door te gaan vragen om subsidie. Door de nieuwe wetgeving werden de openbare scholen door de staat bekostigd. Dit leverde in de drie landen grote bezwaren op. Deze bezwaren waren tweeledig maar wel zeer nauw met elkaar verbonden. Nieuwe belastingen werden in de drie landen ingevoerd om de openbare school te kunnen bekostigen. Ouders die hun kinderen niet naar een openbare school wilden sturen betaalden op die manier voor het openbare onderwijs, een school die zij niet wilden. Daarnaast was het de religieuze belofte die ouders deden bij de doopvont, waar ze beloofden om het kind in eigen christelijke confessie op te voeden en te laten onderwijzen, niet langer mogelijk.⁷³ Tegenover deze bezwaren stond het extreem linkse Franse Kamerlid Dreyfus-Brisac, die stelde dat ouders geen rechten op hun kinderen hadden, zeker niet waar het de opvoeding en schoolkeuze betrof.⁷⁴ Hier kwam duidelijk de vraag naar voren waar de macht van de staat ophield. Het was deze kwestie die steeds meer een rol zou gaan spelen in de vraag naar financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs.

---

⁷³ Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, p.418.

⁷⁴ E. Dreyfus-Brisac, *L'enseignement obligatoire et les commissions scolaires* (Paris 1889) p.3.

5 Financiële gelijkheid

In dit hoofdstuk zal het laatste deel van de schoolstrijd besproken worden. Toen in België en Nederland in 1878 een wetgeving kwam die de openbare scholen subsidieerde werd daarmee de bijzondere school praktisch onbetaalbaar. In komende verkiezingen zouden de liberalen hun meerderheid verliezen of verregaande concessies moeten doen. In België leden de liberalen een verkiezingsnederlaag waarna de weg vrij kwam voor katholieken. In Nederland ontstond een vorm van een gedoogconstructie tussen de protestanten en de katholieken. Door deze gedoogconstructie gingen de confessionelen eisen stellen op het gebied van onderwijshervorming. In Nederland en België was de schoolstrijd min of meer gestreden, daar en tegen zou de schoolstrijd in Frankrijk nog lang duren. Het was uiteindelijk een noodsituatie, de devaluatie van de franc na de Tweede Wereldoorlog, die zorgde voor de gelijkstelling in Frankrijk, niet zozeer de wil van de politiek.

Een einde aan de strijd

De wet van de nieuwe gemeentescholen in België veroorzaakte een zware belastingdruk waardoor nieuwe belastingen de enige uitweg bleken. Het hek was van de dam.⁷⁵ Bij de verkiezingen van 1884 leden de liberalen een nederlaag die ze nooit meer te boven zouden komen. Ze zakten in de kamer van 79 naar 52 zetels. In 1884 begon een dertig jaar lang katholiek bewind. De tweede organieke wet werd vervangen door de derde organieke wet, ook wel wet-Jacobs genoemd, die de gemeentelijke autonomie grotendeels herstelde zoals deze in 1842 was vastgesteld. Godsdienstonderwijs werd nu wederom aan de gemeente overgelaten. Het gemeentebestuur moest besluiten of godsdienstonderwijs een onderdeel van het lesprogramma werd of niet. Ouders hadden hierin ook een stem, het verzoek van twintig vaders was voldoende om een vrije school te openen.⁷⁶ De vierde organieke

---

⁷⁵ Historische website over België <<http://www.histoire-des-belges.be/au-fil-du-temps/epoque-contemporaine/guerre-scolaire/au-19e-siecle-majorite-et-opposition-font-et-defont-les-lois>> (16 januari 2015).

⁷⁶ U. Wernaers, *La Patrie belge. 1830-1930. Pour la commémoration du centenaire indépendante* (Bruxelles 1930) p.7.

wet, die in 1895 werd ingevoerd, was vooral financieel belangrijk en een 'herstel van de grieven'.⁷⁷ Francois Schollaert, waarnaar de wet vernoemd is, wilde de laatste restanten van de schoolwet van 1879 verwijderen. Het vrije lager onderwijs ontving nu ook subsidies, mits ze het officiële leerplan met rijksinspectie aanvaardden. Dit was geen probleem omdat met deze wet ook het godsdienst onderwijs weer verplicht werd. Voor ouders die dit niet wilden, was er een speciale regeling, waardoor leerlingen deze lessen niet hoefde te volgen.⁷⁸ Ondanks het feit dat 32% van de Belgische bevolking analfabeet was, werd op het moment van de vierde organieke wet de leerplicht nog niet ingevoerd. Dit vond wel plaats met de vijfde organieke wet in 1914. Door het uitbreken van Eerste Wereldoorlog werd de toepassing ervan uitgesteld tot 1919. De invoering van de leerplicht leverde een felle strijd op die door de partijen heen zou lopen. Kinderarbeid was verboden maar dit gold alleen voor grote fabrieken. In kleine en middelkleine fabrieken werden kinderen nog gedwongen te werken.⁷⁹ De meerderheid van de bevolking wilde leerplicht, maar de conservatieve katholieken die het binnen het parlement voor het zeggen hadden nog niet. Liberaalkatholieken voerden aan dat de conservatieven geen wapen moesten smeden wat wel eens tegen hen gebruikt zou kunnen worden. Bij een wisseling van een parlementaire meerderheid zouden de katholieken de subsidie voor de vrije school kunnen verliezen.⁸⁰ Dit argument zorgde ervoor dat de leerplicht in België werd ingevoerd.

In Nederland werd na de oprichting van de ARP (Antirevolutionaire Partij) in 1879 door Kuyper, toenadering gezocht tot de katholieke voorman Schaepman. Een eerste vorm van gedogen ontstond, dat gezien moet worden als een voorzichtige samenwerking om een gezamenlijk doel te kunnen bereiken. Toen het kabinet-Kappeyne viel in 1879, wisten tegenstanders van de liberalen hun weg te vinden en

---

⁷⁷ Righart, *De katholieke zuil in Europa*, p.145.

⁷⁸ Historische website over België <<http://www.histoire-des-belges.be/au-fil-du-temps/epoque-contemporaine/guerre-scolaire/au-19e-siecle-majorite-et-opposition-font-et-defont-les-lois>> (16 januari 2015)

⁷⁹ De Vroede, *De weg naar algemene leerplicht in België*, p. 159.

⁸⁰ De Vroede, *De weg naar algemene leerplicht in België*, p. 160.

organiseerden zich als nooit tevoren.⁸¹ Katholieken en antirevolutionairen vonden elkaar in de onderwijspolitiek en werkten gedurende de jaren '80 samen tegen de liberalen. Ze vormden binnen de Tweede Kamer een patstelling, gedurende het kabinet-Van Heemskerk (1883-1888). In 1887 kwam onder leiding van Van Heemskerk een grondwetswijziging, die het mogelijk maakte om het bijzonder onderwijs te subsidiëren. Daarnaast werd de belastingeis, waaraan kiezers moesten voldoen, uit de grondwet geschrapt, waardoor uitbreiding van het kiesrecht mogelijk werd. Dit betekende een verdubbeling van het aantal kiezers. De verkiezingen van 1888 leverden door de uitbreiding van het aantal kiezers een meerderheid voor de confessionelen. Met de grondwetsherziening van 1887 over het kiesstelsel was de weg vrij naar verdere uitbreiding van het kiesrecht. Deze uitbreiding zou in verschillende stappen doorgevoerd worden totdat er in 1917, met een nieuwe grondwetswijziging, algemeen mannenkiesrecht kwam. Wat opvalt is dat wanneer het kiesrecht uitgebreid wordt, zoals in 1887 en in 1917, er in beide gevallen ook een vooruitgang is in de schoolstrijdkwestie.

Uit antirevolutionairen en katholieken, die de verkiezingen van 1888 gewonnen hadden, werd het kabinet-Mackay gevormd.⁸² Het kabinet-Mackay was instabiel. Toch hielden katholieken en antirevolutionairen het met elkaar vol, omdat ze beiden een behouden conservatisme in zich hadden. Het kabinet wist een nieuwe onderwijswet te formuleren, die in een gedeeltelijke subsidie in het bijzonder lager onderwijs voorzag.⁸³ Het ging om de 30% die het rijk voor de kosten van de school beschikbaar stelde. Het gedeelte wat het gemeentebestuur bekostigde kwam nog steeds alleen aan openbare lagere scholen toe.⁸⁴ De lageronderwijswet van 1889 was een omslagpunt in de schoolstrijd. De liberale schoolwet van 1878 was tenietgedaan. Aan de eisen van de confessionelen werd gedeeltelijk tegemoetgekomen.

---

⁸¹ Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999) pp.120-121.

⁸² Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, p.125.

⁸³ Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, p.127.

⁸⁴ Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) p. 28.

Het links-liberale kabinet-Pierson-Goeman Borgesius (1897- 1901), was een sociaal actief kabinet. Het kabinet voerde veel sociale maatregelen door op allerlei vlakken. Zo werd de leerplicht ingevoerd voor kinderen tot twaalf jaar. Hiermee werd ook het verbod op kinderarbeid sterker uitgevoerd. Immers was de school nu het alternatief voor werken.⁸⁵ Hoewel dit soort sociale kwesties de aandacht gingen opeisen, was het voornamelijk de schoolstrijd en de kieskwestie die de gemoederen bezig hield. Liberalen en conservatieven hadden een voordeel bij het districtenstelsel en het censuskiesrecht. Grote aantallen stemmen van katholieken in het zuiden konden door het districtenstelsel niet omgezet worden in landelijke politieke macht.⁸⁶ Het is van belang op te merken dat op de achtergrond opkomende arbeidersorganisaties een rol speelden, door steeds meer aandacht te vragen voor arbeidsvoorwaarden. Om dit voor elkaar te krijgen eisten zij dat er algemeen kiesrecht zou komen. De voorstellen waren echter onacceptabel voor liberalen en conservatieven, die liever vasthielden aan de vrijemarkteconomie. Hiermee ontstond een patstelling binnen de politiek.⁸⁷

Met de komst van het kabinet-Cort van der Linden in 1913 kwamen er maatregelen tot stand voor de onderwijskwestie en het kiesrecht. De staatscommissie, die in de volksmond 'bevredigingscommissie' werd genoemd, kwam in 1916 met een voorstel waar alle partijen mee in konden stemmen. De regelingen werden gebaseerd op de erkenning van het bestaan van verschillende bevolkingsgroepen die door de overheid in staat moesten worden gesteld eigen zaken te regelen. In het onderwijs werden gelijke rechten erkend tussen neutraal en bijzonder onderwijs, mits zij aan de voor alle scholen geldende kwaliteitseisen zouden voldoen.⁸⁸ Deze gelijke rechten hielden in dat een toekenning van financiële middelen voor het bijzonder onderwijs op basis van evenredigheid werd ingevoerd.⁸⁹ De wetsvoorstellen werden eind 1916 in de Tweede Kamer behandeld, waar in uitvoerige beraadslagingen dagenlang zeven decennia kiesrecht- en schoolstrijd de

---

⁸⁵ Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, p.158.

⁸⁶ J.W. van Deth, J.C.P.M. Vis, *Regeren in Nederland, Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*, derde druk (Assen 2006) p. 38.

⁸⁷ Van Deth e.a., *Regeren in Nederland*, p. 38.

⁸⁸ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, p.39.

⁸⁹ Van Deth e.a., *Regeren in Nederland*, p. 39.

revue passeerden.⁹⁰ De oplossing voor de schoolkwestie werd aangenomen met één stem tegen. In november 1917 werd de grondwetswijziging daadwerkelijk doorgevoerd.⁹¹ Met de grondwetherziening van 1917 werd gesproken over de ‘pacificatie’ van de Nederlandse politiek. De maatregelen waren in overeenstemming met het streven naar zeggenschap in eigen kring voor de verschillende zuilen. De pacificatie had grote gevolgen voor de bijzondere scholen. Bezocht in 1910 38% van de kinderen een bijzondere school, na de gelijkstelling groeide dit percentage enorm. In 1920 liep het percentage op tot 45% en in 1930 tot 62%. Na de Tweede Wereldoorlog zou dit percentage zelfs stijgen tot 75%. In de jaren '70 van de vorige eeuw, toen verzuiling op zijn retour was en secularisatie in de maatschappij was doorgedrongen, ging nog twee derde van de kinderen naar een bijzondere school. De sporen van de pacificatie zijn daarmee vandaag de dag nog zichtbaar in onze maatschappij.⁹²

Een kwestie van moeten

Ook in Frankrijk ontstond er een gat in het onderwijssysteem dat zonder subsidie vanuit een overheid voor de bijzondere school niet te dichten was. Er was immers nog steeds een grote groep ouders die wilde dat hun kinderen naar een bijzondere school zouden gaan. Dit maakte de strijd omtrent onderwijswetgeving nog feller.⁹³ Door het onderwijspeil op de bijzondere scholen te vergroten werd de concurrentiepositie vergroot. Men ging subsidies vragen voor de bijzondere school op dezelfde gronden die de bijzondere school in Nederland had aangehaald. Verschillende keren werd verwezen naar het kabinet-Mackay dat een dergelijke subsidie wettelijk had vastgelegd.⁹⁴ Dit schrok de politieke tegenstanders af en zij kwamen dan ook met een nieuwe leuze: *Laïcisons les laïques!* Met deze leuze wilde men religie uit het hele openbare leven verbannen, een leuze die heden ten dage nog steeds aangehangen wordt door de een groot deel van de Franse politiek. Hierdoor ontstond een nog sterker gevoel van antiklerikalisme, dit uitte zich in de

---

⁹⁰ Geciteerd bij Herman de Liagre Böhl, ‘Consensus en Polarisatie’, in ‘Remieg Aerts e.a., *op.cit.*, p. 307.

⁹¹ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, p.40.

⁹² Geciteerd bij Frans Becker, ‘De jaren 1970 – 1994’, in: Maarten Brinkman e.a. (red), *op. cit.*, p. 250.

⁹³ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 78.

⁹⁴ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 78.

wet van 1 juli 1901. Deze wet schiep de ruimste vrijheid voor verenigingen behalve kloosterorden, die geen autorisatie bezaten.

In juni 1902 kwam, onder de regering-Combes, bestaand uit radicale republikeinen, een strenge uitvoering van de wet van 1901. Hierdoor werden 135 bijzondere scholen gesloten die na 1901 waren opgericht zonder een verzoek tot autorisatie. Voorstanders van de bijzondere school gingen hiertegen in verzet en richtten de liga van de academische vrijheid op in augustus 1902. Deze liga accepteerde de controle op de bijzondere school, maar wilde niet een controle op de methode en de geest van het onderwijs. Daarnaast vonden ze niet dat de staat boeken voor het bijzonder onderwijs kon verbieden. Een andere eis was dat een eigen normaalschool onderhouden mocht worden, en dat iedereen in het bezit van de juiste diploma's, zonder onderscheid van rang of stand benoembaar was op een bijzondere school. Het eerste manifest eindigde met de woorden dat de staat het monopolie heeft op het gebied van onderwijs. Combes was een voorstander van vrijheid van onderwijs mits alle geestelijken uitgesloten zouden worden.⁹⁵ De gedachte hierachter was dat een geestelijke nooit goed onderwijs zou kunnen geven omdat deze de menselijke rede niet als uitgangspunt kon hanteren. De schoolwetgeving die er tot nu toe was, gaf een vals gevoel van vrijheid. Bijzondere scholen konden geopend worden maar deze waren in werkelijkheid nooit vrij. Ouders konden niet meer zelf beslissen wat voor hun kind het beste was, deze taak was overgenomen door de staat. Drie problemengebieden bleven zichtbaar. Door het instellen van schoolcommissies en schoolkassen werd schoolbezoek gecontroleerd en aangemoedigd, maar niet nageleefd en er waren geen consequenties aan verbonden. Voornamelijk in de kleine gemeenten was het nog steeds slecht gesteld met het onderwijs.⁹⁶ Daarnaast kwam het in kleine gemeenten vaak voor dat ouders hun kinderen naar een openbare school moesten sturen omdat er geen bijzondere school was. Kinderen mochten van hun ouders niet meedoen aan bepaalde vakken. Dit werd aangewakkerd door de kerk die hun gelovigen opjutte tegen de staat. Een derde kwestie die aan de oppervlakte kwam was de leerplicht.

---

⁹⁵ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 85.

⁹⁶ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 87.

Deze leek opgelost maar dat was schijn. Het 'certificat d'études', een diploma van de lagere school, gaf de mogelijkheid om dispensatie aan te vragen van verder schoolbezoek, iets wat nooit geweigerd werd. Dit maakte dat veel leerlingen op hun elfde dit examen maakten. Slaagden ze, dan verviel de resterende twee jaar van de leerplicht. In 1936 kwam hier wetgeving voor. Kinderen moesten vanaf dat jaar tot hun veertiende naar school, waar ze per jaar vier maanden werkverlof konden krijgen.⁹⁷

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft het Vichyregime, twee belangrijke besluiten uitgevaardigd. Ten eerste kwam de wet van 1886, die godsdienstonderwijs op de openbare school verbood, te vervallen.⁹⁸ Hiermee kon gedurende het normale lesrooster weer godsdienstonderwijs onderwezen worden. Het tweede besluit stelde subsidies in voor bijzondere scholen. Hoewel er niet duidelijk was wie deze subsidies beschikbaar moest stellen en hoe hoog deze subsidies moesten zijn gaf dit een opening naar het einde van de schoolstrijd. Het Vichyregime bestond voornamelijk uit conservatieven waardoor deze besluiten konden worden genomen. Liberalen werden hiermee buitenspel gezet. Deze twee besluiten werden na de val van het Vichyregime ingetrokken.⁹⁹ Na de oorlog was het, door de devaluatie van de franc, voor het bijzonder onderwijs onmogelijk om eigen scholen in stand te houden. Er ontstond hierdoor een direct tekort aan scholen. In 1949 werd er een voorstel ingediend om ook aan de bijzondere school subsidie te verstrekken.¹⁰⁰ De regering nam het voorstel over en de wet-Barangé werd aangenomen en doorgevoerd. Hiermee kwam een einde aan een lange strijd.

In dit hoofdstuk is zichtbaar dat in elk land financiële gelijkstelling kwam voor het lager onderwijs. Het zijn de ouders die hiermee uiteindelijk de macht over hun kind terugkrijgen, de schoolkeuze is weer vrij. De bevolking heeft middels de kiesrechtuitbreiding, althans in Nederland en België, hun stem kunnen laten gelden.

---

⁹⁷ Van der Hoeven, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek*, p. 89.

⁹⁸ Stephanie Calcagnie, *Éducation et enseignement sous le régime de Vichy, 1940-1945* (Nantes 2013) p. 13.

⁹⁹ Els Witte, Jan de Groof, Jeffrey Tyssens (red), *Het schoolpact van 1958. Ontstaan grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis* (Brussel 1999) pp. 57-58.

¹⁰⁰ Witte e.a., *Het schoolpact van 1958*, p.59.

In België leden de liberalen een enorme verkiezingsnederlaag, waardoor de weg naar wetgeving rondom onderwijs ontstond. In Nederland voerde eerst het kabinet-Mackay de 30% rijkssteun in voor de bijzondere school, daarna wisten de protestanten en katholieken door een voorzichtige samenwerking kiesrecht uit te wisselen tegen gelijke subsidiering van het lager onderwijs. In Frankrijk werd de schoolstrijd feller. Katholieken gingen vragen naar subsidie en verwezen daarmee verschillende keren naar het Nederlandse kabinet-Mackay, maar de Franse staat hield het monopolie op onderwijs. Toen in de Tweede Wereldoorlog het Vichyregime aan de macht kwam, dat voornamelijk bestond uit conservatieven, kwam er een toekenning van subsidie. Na de Tweede Wereldoorlog werden alle regelingen van het Vichyregime weer ingetrokken. Als het bijzonder onderwijs niet meer te bekostigen is door ouders, vanwege de devaluatie van de franc, kan de staat niet anders dan het toekennen van subsidie aan het bijzonder onderwijs. De staat heeft in de drie landen niet de absolute macht over het onderwijs weten te bemachtigen. De kerk heeft heel veel toe moeten geven en is eigenlijk haar positie in het onderwijs maar ook in de maatschappij grotendeels verloren. De zeggenschap over het kind ligt niet meer bij de kerk en ook niet bij de staat, maar bij de ouder waar deze hoort. De ouder heeft uiteindelijk de vrije keuze gekregen waar ze hun kind willen laten onderwijzen.

6 Conclusie

In deze scriptie is een vergelijking gemaakt over het verloop van de schoolstrijd in België, Frankrijk en Nederland. Deze schoolstrijd vindt gedurende de 18e en 19e eeuw plaats in verschillende West-Europese landen, en gaat over de macht van de kerk, de staat en de ouder. Er kwam een Culture War, waardoor in heel Europa secularisering in gang werd gezet. Zowel de kerk, de staat, als de ouders vonden dat zij het recht hadden om kinderen op te voeden en te onderwijzen. De schoolstrijd draait om de vraag wie deze macht uiteindelijk hoort te bezitten; de ouderlijke macht die beslissingsbevoegdheid wil over het eigen kind, de kerkelijke macht die 'het god gegeven recht' heeft of de staat die vindt dat de opvoeding van een kind een staatszaak is. Wanneer openbaar onderwijs afstand neemt van de eisen die de kerk stelt aan de opvoeding van een natie barst de schoolstrijd in al zijn hevigheid los. In de drie landen verloopt de schoolstrijd anders, daarnaast zijn er ook overeenkomstige factoren te onderkennen.

Gelijke beginstand

Uit deze scriptie blijkt dat het beginpunt voor de drie landen nagenoeg gelijk is. Deze gelijkheid tussen de landen is zichtbaar in drie verschillende onderdelen. Ten eerste waren reeds voor de Franse Revolutie al pogingen tot onderwijshervorming. In de drie landen ontstaan initiatieven om onderwijs te verbeteren. Deze initiatieven komen vaak voort uit het tweede punt, de Verlichting. De Verlichting heeft haar sporen in de maatschappij achtergelaten. In België zal Keizer Jozef II het rijk op verlichte wijze besturen. In Nederland en Frankrijk is het de roep om gelijkheid, die later in de revolutie meer gehoor zal krijgen. Nuttige burgers moeten worden opgevoed. De kerk houdt burgers decennia's lang dom! Burgers moeten beschermd worden tegen onwetendheid. In de drie landen wordt met een beschuldigende vinger naar de kerk gewezen, zij had immers haar onderwijstaak niet goed uitgevoerd. Het verlichtingsideaal begint steeds meer door te dringen in de maatschappij. Deze idealen zullen leiden tot revoluties, wat het derde punt is. In Frankrijk breekt de revolutie als eerste uit. In België heeft deze revolutie direct navolging onder de naam de Brabantse omwenteling, geïnspireerd door de Franse revolutie. Nederland volgt als laatste met de Bataafse revolutie, gesteund door

Franse militairen. Nederland lijkt in eerste aanleg een eigen republiek, maar de invloed van Frankrijk wordt zo groot dat Nederland eigenlijk sinds 1795 als een vazalstaat van Frankrijk gezien zou kunnen worden. België werd in 1795 eenzijdig geannexeerd door Frankrijk. Aanvankelijk waren de Belgen daar positief over, omdat de vrijheidsidealen van de Fransen hen erg aanspraken. Na de komst van Napoleon werd in België, Frankrijk en Nederland de 'Code Civil' ingevoerd. Met de Franse overheersing en een gelijk wetstelsel is het duidelijk dat de drie landen zich in een min of meer vergelijkbare situatie bevonden. Daarnaast ontstonden in Frankrijk, België en Nederland organen die zich bezig zouden gaan houden met onderwijshervorming en onderwijswetgeving. Centraliserende maatregelen kwamen tot stand zoals de invoering van normaalscholen en salariering.

Eigen weg

Nadat Napoleon verslagen was en de machten in Europa opnieuw verdeeld werden, ging elk land zijn eigen weg. België werd weliswaar bij Nederland gevoegd maar dit hield door de centraliserende politiek van Koning Willem I niet lang stand. In België kon na de afscheiding met de noordelijke Nederlanden duidelijk een herovering van de kerk worden waargenomen. Frankrijk en Nederland zijn in deze periode enigszins te vergelijken. In beide landen stond het lager onderwijs op de politieke agenda. Veel getouwtrek ontstond om de juiste regelgevingen op te stellen. Voor Frankrijk is dit verklaarbaar vanuit de grote variëteit aan regeringsvormen die Frankrijk gedurende de 18^e, 19^e en 20^e eeuw had. Hierdoor zou het idee kunnen ontstaan dat Frankrijk een *ad hoc* beleid voerde. Er was een democratisch Frankrijk en een autoritair Frankrijk die elkaar keer op keer afwisselden, waardoor het moeilijk was om hier een evenwicht tussen te vinden. Dat de schoolstrijd zo lang heeft geduurd in Frankrijk is mede te verklaren door de grote variëteit aan regeringsvormen. In Nederland was het juist de politiek zelf die erg verdeeld was, waardoor er steeds wetten, waaronder ook onderwijswetten, aangepast moesten worden. Hoewel Frankrijk en Nederland beide religieus pluriform waren, had deze pluriformiteit meer invloed in Nederland dan in Frankrijk. In Nederland was de grootste groep protestants, maar door interne verdelingen binnen de protestantse

gemeenschappen lukt het de protestanten niet om daadkrachtig op te treden en te eisen naar gelijkstelling van het bijzonder onderwijs.

De wederopstanding

Een keerpunt in de schoolstrijd was het uitvaardigen van de *Quanta Cura* en de *Syllabus Errorum* van paus Pius IX, als reactie op *Il Risorgimento*. De paus verzette zich tegen het liberalisme en het modernisme. De katholieken verenigen zich, waardoor sprake is van een soort wederopstanding. In Nederland en België leidde dit tot een soortgelijke reactie. In beide landen werden de liberaalkatholieken minder van belang en kregen de ultramontanen meer en meer invloed. De liberalen moesten dan ook verregaande concessies doen.

België en Nederland laten zich vanaf dit moment in de geschiedenis dan ook veel beter vergelijken omdat ze een zelfde soort ontwikkeling van de schoolstrijd ondergaan. Dat de schoolstrijd in België eerder tot een einde komt is naar mijns inziens te wijten aan het monolithische religieuze karakter van België. Nederland kent meer verschillende belanghebbers om rekening mee te houden, waardoor overeenstemming inzake het lager onderwijs meer tijd in nam. In beide landen werd eind jaren '70 van de 19^e eeuw een wetgeving doorgevoerd die niet op de waardering van protestanten en katholieken kon rekenen. In België werden de liberalen middels een verkiezingsstrijd verslagen. In Nederland ontstond een gedoogsteun tussen protestanten en katholieken. In beide landen wordt de onderwijswetgeving die is vastgesteld, zo goed als tenietgedaan. De katholieken hadden in beide landen een belangrijke invloed op het verloop van de schoolstrijd.

In Frankrijk werd de strijd op scherp gezet en verhard. Frankrijk laat zich vanaf dit moment minder goed vergelijken met België en Nederland omdat de schoolstrijd daadwerkelijk anders verliep. Het verliezen van de oorlog tegen Pruisen kan gezien worden als een breekpunt in de schoolstrijd omdat Frankrijk vanaf dat moment een hardere lijn ging voeren tegenover het bijzondere onderwijs. Frankrijk weet het verliezen van de oorlog mede aan de onderwijspolitiek die in Pruisen gevoerd werd. Geestelijken mochten zich in Pruisen niet meer bezig houden met onderwijs. Het idee ontstaat dat Frankrijk haar onderwijspolitiek aanpast aan het

model van Pruisen. Onderzoek naar de opzet van het schoolsysteem in Pruisen is in deze scriptie niet uitgevoerd, maar nader onderzoek in dat kader is zeker zinvol.

Financiële gelijkstelling

Bijzonder onderwijs werd door wetgevingen zo duur gemaakt dat het niet meer te betalen was. Daarnaast was de belastingdruk vanuit de overheid voor openbare scholen, die protestanten en katholieken niet wilden enorm. De vraag naar betaalbaar bijzonder onderwijs was hierdoor nog onverminderd hoog. In België en Nederland volgde de financiële gelijkstelling na een ingrijpen van confessionelen. In België middels een meerderheid in de Kamer, in Nederland middels een samenwerking tussen protestanten en katholieken. Echter, in Frankrijk ontstaat de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs pas heel laat. Het is de devaluatie van de franc waardoor bijzonder onderwijs onbetaalbaar werd en subsidie aan de bijzondere school werd toegekend. Door de devaluatie van de franc ontstond er een tekort aan scholen. Mocht deze noodtoestand er toen niet geweest zijn, dan zou gesteld kunnen worden dat deze er nooit gekomen was of nog veel later. Religie hoort volgens de Fransen in de privésfeer en niet in het openbaar bestuur en onderwijs.

Anti katholieke houding

Wat als een rode draad door de schoolstrijd heen loopt is de houding ten opzichte van katholieken. Waar de houding ten opzichte van de katholieken het meest negatief is, in Frankrijk, duurt de gelijkstelling van lager bijzonder en openbaar onderwijs het langst. In Nederland, waar net als in Frankrijk, ook een protestantse groep aanwezig is, wordt de schoolstrijd opgelost door een samenwerking met katholieken. De houding van de protestanten is geruime tijd zeer negatief richting de katholieken. Wanneer het tot een samenwerking komt, bemerken de confessionelen dat door samenwerking meer te bereiken is. Daarnaast kan gesteld worden dat de encycliek uit 1864 van paus Pius IX een grote invloed heeft gehad op de positie van de katholieken in het politieke spectrum. In België, waar het katholieke geloof eerst onderdrukt was en daarna als nieuw nationalisme weer onverminderd populair werd, was de schoolstrijd kort maar hevig.

Een nieuwe schoolstrijd

Er is een nieuwe opkomende schoolstrijd die veel gelijkenissen heeft met de schoolstrijd van de 19^e eeuw. In de huidige politiek zijn er vragen over islamitische scholen waar ook al in de inleiding naar werd gerefereerd. De godsdienstlessen op deze scholen zouden worden misbruikt voor politieke doeleinden en voor het verspreiden van haat jegens andersdenkenden; de scholen zouden antiwesterse sentimenten aanwakkeren en daarmee intolerantie creëren; ze zouden integratie verhinderen en contact onderhouden met terroristische groepen en tenslotte zouden zij handelen in strijd met West Europese normen en waarden. Politici pleiten voor controle op godsdienstlessen op islamitische scholen en voor het beteugelen of zelfs verbieden van deze scholen om segregatie en intolerantie jegens andersdenkenden tegen te gaan. In het debat over de positie van het bijzonder onderwijs hebben politici zonder schroom hun aanval slechts op islamitische scholen gericht en christelijke scholen buiten schot gelaten. Controle op godsdienstlessen is in strijd met de vrijheid van godsdienst en de scheiding tussen kerk en staat. Wederom luidt hier de vraag waar de macht van de ouders, de religie en de staat ophoudt. Is dit de start van schoolstrijd 2.0?

7 Literatuurlijst

Afbeeldingen:

Jordaan L.J. , 'Volksonderwijs. Laat de kinderkens tot mij komen en verhindert ze niet'. Ontwerp voor een affiche ter bevordering van het volksonderwijs, begin twintigste eeuw, tekening in zwart krijt. Atlas Van Stolk, Rotterdam.

Boeken:

Aerts, Remieg e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999).

Braun, Karel, e.a. (red), *De eeuw van de franse revolutie* (Rotterdam 1977).

Calcagnie, Stephanie, *Éducation et enseignement sous le régime de Vichy, 1940 - 1945* (Nantes 2013).

Chadwick, Owen, *The secularization of the European Mind in the 19th century* (Cambridge 1975).

Curtis, Sarah Ann, *L'enseignement au temps des congrégations : Le diocèse de Lyon (1801-1905)* (Lyon 2003).

Deth, J.W. van, J.C.P.M. Vis, *Regeren in Nederland, Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*, derde druk (Assen 2006).

Devleeshouwer, R., *De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794 – 1814.*, In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden., deel XI* (z.p. 1983).

D'Haenens, Albert, *Un passé pour 10 millions de Belges* (Bruxelles 1981).

Drefus-Brisac, E., *L'enseignement obligatoire et les commissions scolaires* (Paris 1889)

Dumont, G.H., *Chronologie de la Belgique de 1830 à nos jours* (Wavre 2005).

Gavoille, Jacques, *Du maître d'école à l'instituteur, Presses universitaires de Franche-Comté* (z.p. 2010).

Giezen, A.M. van der, *De eerste fase van de schoolstrijd in Nederland* (Assen 1937).

Gontard, Cf., *Les écoles primaires de la France bourgeoise 1833 - 1875* (Toulouse z.j.).

Gysels, G. ,Eynde, M. van den, *Nieuwste tijden (1848-1955), Geschiedenis van België, Sciences et Lettres* (Luik 1955).

Haan, Ido de, *Het beginsel van leven en wasdom: De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003).

Hasquin, Hervé , *België onder het Frans bewind 1792 – 1815* (Brussel 1993).

- Hébrard, Jean, *La scolarisation des savoirs élémentaires à l'époque moderne* In: *Histoire de l'éducation*, nr.38, (z.p. 1988).
- Heijden, Laurens van der, *De schaduw van een jezuïet. Een pathologie van de Franse publieke opinie tijdens de schoolstrijd van 1841-1845* (Amsterdam 2004).
- Hoeven, M.B. van der, *De schoolstrijd in Frankrijk in het bijzonder tijdens de derde republiek* (Amsterdam 1960).
- Idenburg, Ph.J., *Schets van het Nederlandse schoolwezen* (Groningen 1964).
- Isacker, K. van, *Werkelijk en wettelijk land* (Antwerpen/Brussel 1955).
- Jacquet-Francillon, François, *Instituteurs avant la République : la profession d'instituteur et ses représentations, de la Monarchie de Juillet au Second Empire* (Septentrion 1999).
- Koch, Jeroen, *Koning Willem I 1772 -1843* (Amsterdam 2013).
- Mayeur, Françoise, *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France. Tome III De la Révolution à L'École républicaine 1789 – 1930* (Paris 2004).
- Mörke, O., *Konfessionalisierung als politisches-soziales Strukturprinzip? Das Verhältnis von Religion und Staatsbildung in der Republik der Vereinigten Niederlande in 16. Und 17. Jahrhundert*, In: *Tijdschrift voor de Sociale Geschiedenis*, nr.16, (1990).
- Nusimovici, Michel, *Les Écoles de l'An III* (Rennes 2010).
- Oud, P.J., *Staatkundige Vormgeving in Nederland, deel I 1840-1940* (red. J. Bosmans) (Assen/Maastricht 1990).
- Righart, Hans, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Amsterdam 1986).
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).
- Rogier, L.J. , Rooij, N. de , *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853- 1953* ('s-Gravenhage 1953).
- Speet, Ben, *Kleine geschiedenis van Nederland. De tijd van burgers en stoommachines 1800-1900* (Zwolle 2007).
- Thirion, Roger, *La franc-maçonnerie, CEDIL* (Bruxelles 2006).
- Thurlings, J.M.G., *De wankle zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer 1978).
- Vroede, M. de, *De weg naar algemene leerplicht in België* In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, deel 85 (Groningen 1970).
- Wernaers, U., *La Patrie belge. 1830-1930. Pour la commémoration du centenaire indépendande* (Bruxelles 1930).

Wielenga, Friso, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).

Wils, L., *Politieke ontwikkeling in België. 1870-1894* In: *Algemene geschiedenis de Nederlanden*, dl.13 Nederland en België 1840-1914, tweede helft (Haarlem 1978).

Witte, Els, Groof, Jan de, Tyssens, Jeffrey (red), *Het schoolpact van 1958. Ontstaan grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis* (Brussel 1999).

Zanden, L.J.van, A.van Riel, *Nederland 1780 – 1914. Staatsinstituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam 2000).

Websites:

www.vrijmetselaarsgilde.eu

<http://www.senat.fr/evenement/archives/D42/>

www.slo.nl

www.zum.de

<http://sofei-vandenaemet.skynetblogs.be>

<http://www.histoire-des-belges.be>

<http://www.nu.nl/binnenland/3703608/examenfraude-ibn-ghaldoun-kost-drie-miljoen-euro.html>

<http://www.volkskrant.nl/dossier-archieff/schaf-met-wilders-het-bijzonder-onderwijs-af~a1103406/>